

ΟΙ ΠΡΟΣΕΥΧΕΣ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ¹

MARIA ΚΕΚΚΟΥ

Σχολική Σύμβουλος Φιλολόγων

Προσευχή είναι ή επίκληση σέ μιὰ θεότητα, ἀποτελεῖ βασικό χαρακτηριστικό κάθε θρησκευτικῆς λατρείας καὶ δημιουργεῖ ταυτοχρόνως καὶ ἓνα αἶσθημα ἐπαφῆς μὲ μιὰ ὑπερκόσμια δύναμη.

Στὸν Χριστιανισμό ἡ προσευχή ἀποτελεῖ ἓνα ἐξελιγμένο εἶδος τῆς λατρείας καὶ χωρίζεται σέ ἀτομική νοερή προσευχή, πού εἶναι ἐνδόμυχη, καὶ σέ δημόσια, πού ἀποτελεῖ μέρος τῆς δημόσιας ἱεροτελεστίας. Οἱ προσευχὲς στὸν ἐξελιγμένο τύπο τοὺς ἔχουν χαρακτηριστὰ ὕμνογραφικὰ καὶ συχνὰ παίρνουν τὴν μορφή λυρικῆς ποιήσης. Στὴν ἀρχαιότητα, ὅμως, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀποτελοῦσαν μέρος μιᾶς δημόσιας τελετουργίας μὲ ἔντονο καὶ τὸν πολιτικό χαρακτήρα. Στὴν ἀρχαιότητα ἡ προσευχή ἔχει συχνὰ ἄμεση διασύνδεση μὲ τὴν μαγεία καὶ τὶς μαγικοτελεστικὲς ἱερουργίες. Δὲν ὑφίσταται σαφῶς διαμορφωμένη ὡς μορφή ἐσωτερικῆς ἐπικοινωνίας μὲ μιὰ θεότητα. Ἀντίθετα διασυνδέεται ἀπόλυτα μὲ διάφορες μορφὲς ἱεροπραξίας. Προσευχή χωρὶς ἱεροπραξία δὲν ὑπάρχει μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐσωτερικῆς ἐπικοινωνίας μὲ μιὰ ἀνώτερη δύναμη. Προσευχή χωρὶς ἱεροπραξία δὲν εἶναι δεσμευτική γιὰ τὴν θεότητα. Ἐπομένως ἡ καλύτερη προσέγγιση πού μπορεῖ νὰ κάνη κάποιος γιὰ τὴν προσευχή εἶναι μέσω τῆς θρησκείας, ὅπως αὐτὴ διασώζεται στὰ ἀρχαῖα λογοτεχνικά κείμενα καὶ κυρίως μέσα ἀπὸ τὶς ἱεροτελεστίες, πού περιγράφονται σὲ αὐτά, καὶ μὲ τὶς ὁποῖες ἡ προσευχή εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη.

Εἰδικὰ στὸν αἰῶνα μας δόθηκε ἰδιαίτερη βαρὺτητα στὶς ἱερο-

1. [Τὸ κείμενο εἶναι εἰσήγηση πού παρουσιάσθηκε στὸ Σεμινάριο Ὀδυσσειακῆς καὶ Ὀμηρικῆς Λογοτεχνίας στὴν Ἰθάκη]

πραξίες και τις ιερουργίες, οι οποίες δὲν ἀποδίδονται πιά σὲ μιὰ πρωτόγονη σκέψη ἢ στὴν φαντασία, ἀλλὰ θεωροῦνται αὐτόνομες, ὡς τρόπον τινὰ γλωσσικὸ σύστημα ποὺ ὑπάρχει παράλληλα πρὸς τὴν ὁμιλούμενη γλῶσσα. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἄποψη ἡ τελετουργία εἶναι μιὰ ἐνέργεια μὲ σημειωτικὸ περιεχόμενο ἀποκομμένη ἀπὸ τὸ πρωταρχικὸ περιεχόμενο της.² Πρὸς τὶς τελετουργίες αὐτὲς συνδέεται καὶ ἡ προσευχή ὡς μιὰ στρόφη πρὸς τὸ ἐξωανθρώπινο, τὸ ὁποῖο καὶ τείνει σὲ αὐτὸ ποὺ ἀργότερα ὀνομάσθηκε ἱερό. Τὸ ἱερό εἶναι μιὰ κατηγορία ποὺ ξεφεύγει ἀπὸ τὸν λεκτικὸ χῶρο τῆς προσευχῆς καὶ περιγράφεται π.χ. ἀπὸ τὸν Rudolf Otto ὡς *mysterium tremendum* [= φοβερὸ μυστήριο], *asciens* [=γοητευτικὸ] ἢ [=σεβαστό].³

Θεωρουμένη ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ σκοποῦ, ἡ τελετουργικὴ συμπεριφορὰ ἐμφανίζεται ὡς μαγεία. Ἄν θεωρήσωμε σημαντικὲς τὶς σκόπιμες ἐνέργειες, ἡ ἀρχὴ τῆς θρησκείας θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ στὴν μαγεία, ἐφόσον ὅλες οἱ ἐνέργειες ποὺ ζητοῦν νὰ πετύχουν ἓνα συγκεκριμένο σκοπὸ μὲ τρόπο ἀσαφῆ, ἀλλὰ ἄμεσο εἶναι μαγικές.⁴

2. L. Wittgenstein, *Γλῶσσα, μαγεία, τελετουργία*, εἰσαγωγή καὶ μετάφραση Κ. Κωβαῖος, ἐκδ. Καρδαμίτσα, σσ. 27-63.

3. Αὐτὰ ὑποστηρίζονται ἰδιαίτερα στὴν μελέτη τοῦ Rudolf Otto, *Das Heilige*. Πρώτη Γερμανικὴ ἔκδοσις 1917 [Rudolf Otto (25. September 1869 in Peine, 7. März 1937 in Marburg), Ἀγγλ. Μετφ. Jow. Harvey: *The idea of the Holy* (Oxford University Press), ὅπου καὶ οἱ βασικὲς του θέσεις γιὰ τὸ "ἱερό" (σ.22) ὅτι εἶναι "tremendum", δηλαδὴ τρομερὸ, παράδοξο (σ. 24). Ὁ τρόμος ποὺ προκαλεῖται στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ ἱερό ἀντικείμενο εἶναι ἓνα ἰδιαίτερο συναίσθημα. Ὁ ἱερός τρόμος εἶναι αἰσθητὸς κυρίως στὶς δαιμονικὲς μορφές τῆς θρησκείας, ἀλλὰ οὔτε οἱ πρὸς ὑψηλὲς πίστεις, στοὺς θεούς, δὲν στεροῦνται τοῦ συναισθήματος τοῦ εἰδεχθοῦς καὶ τοῦ φοβεροῦ. Τὸ αἶσθημα τοῦ ἱεροῦ τρόμου ἐξευγενίζεται μόνον στὶς ἀνώτερες θρησκείες, ἀλλὰ δὲν ἐξαφανίζεται. Στὸ "ἱερό" ἀποδίδεται καὶ μιὰ ἰδιαίτερη ἐνέργεια, ἐντελὸς ἐξαιρετικὴ. Τὸ "ἱερό" συνοδεύεται ἐπίσης καὶ ἀπὸ συναισθήματα ἐκπληξης, θαυμασμοῦ, καὶ ἀπορίας, ἀπὸ τὸ συναισθημα ὅτι εἶναι θαυμάσιο, θελκτικὸ καὶ σεπτὸ (σ. 42). Αὐτὸ τὸ περιγραφόμενο ὡς πολὺν περίπλοκο συναισθημα τοῦ "ἱεροῦ" μᾶς φέρνει πραγματικὰ σὲ ἐπαφὴ μὲ μιὰ *ἱερά* πραγματικότητα. Ἐστὶ τὸ "ἱερό" ἀποτελεῖ μιὰ ἰδιαίτερη κατηγορία, ἐξαιρετικὰ ὑπερβατικῆς φύσης, μιὰ κατηγορία ἢ ὁποία μὲ τὴν μεσολάβηση τοῦ συναισθήματος μᾶς θέτει ἐνώπιον μιᾶς *ἱερᾶς* πραγματικότητος.

4. Τὰ ζητήματα τῆς διαφορᾶς μεταξὺ μαγείας καὶ θρησκείας ἀναλύονται μὲ βάση τὸ κλασικὸ ἔργο τοῦ Marcel Mauss – H. Hubert, *General Theory of Magic* (Routledge Classics) Publisher Routledge, 1999, ἑλλην. Ἐκδ. Praxis, Ἀθήνα χ.χρ. μτφρ. Μαρία Βεληβασάκη, κυρίως σσ. 180 κ.ε., 51, 54-55.

Ὡς σκοπὸς ἐμφανίζεται ἡ κατάκτηση ὄλων τῶν ἐπιθυμητῶν πλεονεκτημάτων μαζί με τὴν ἐξάλειψη τῶν πιθανῶν ἐμποδίων. Πρὸς τὸν σκοπὸ αὐτὸν τείνουν οἱ προσευχῆς στὴν Ὀδύσσεια συνδεδεμένες με κάποιες σκόπιμες ἐνέργειες ἱερουργικοῦ τύπου. Οἱ πιὸ συνηθισμένες ἱερουργίες-ἱεροπραξίες ποὺ συνδέονται με τὴν προσευχή στὸ πλαίσιο μιᾶς σκοπιμότητας εἶναι ἡ σπονδή, τὰ τάματα, οἱ προσφορές καὶ οἱ θυσίες. Σύμφωνα με τὸν Ἐπίκτητο "ἡ σπονδή, ἡ θυσία, ἡ προσφορὰ τῶν ἀπαρχῶν, αὐτὰ ἀποτελοῦν τὸ σύνολο τῶν εὐσεβῶν πράξεων...".⁵ Γιὰ κάθε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς ὑπάρχουν οἱ σωστὲς λέξεις. Ὁ φόβος μήπως λεχθῇ κάτι ἐσφαλμένο ὁδήγησε τελικὰ στὴν "ἱερὴ σιωπή".

Ἡ συνηθισμένη λέξη γιὰ τὴν προσευχή εἶναι τὸ "εὐχομαι" τοποθετημένη πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπίκληση, π.χ. "ἠῦξατο Δί". Ἡ λέξη αὐτή, ἐπεὶ σημαίνει καὶ *καυχιέμαι*, φαίνεται ὅτι συνδέεται με τὸ στοιχεῖο τῆς ἐπίδειξης δύναμης περισσότερο καὶ λιγότερο με τὸ στοιχεῖο τῆς ἀφοσίωσης. Ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς θυσίας ἢ αὐτὸς ποὺ κάνει τὴν σπονδὴ προσεύχεται δυνατὰ καὶ γιὰ ὅλους. Ἡ προσευχή περικλείει τὸ "τάμα", ποὺ ὀνομάζεται ἐπίσης καὶ "εὐχή" καὶ ἐκτελεῖται με ἐπισιμότητα ἐνώπιον μαρτύρων. Ἡ "ἄρὰ" ἐπίσης σημαίνει προσευχή καὶ τάμα, συγχρόνως ὁμως καὶ κατάρα. Αὐτὸ γιὰ τὴν τιμὴ καὶ ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἐνὸς εἶναι συνδεδεμένη με τὴν ταπείνωση καὶ τὴν καταστροφὴ κάποιου ἄλλου. Ἔτσι τὸ *καλὴ ἄρὰ καὶ κακὴ ἄρὰ* εἶναι ἔννοιες ἀδιαχώριστες. Ἡ ἄρὰ ἔχει ἕναν τόνο ἀρχαϊκὸ, ὁ ὁποῖος ἐντοπίζεται στὸ ὅτι τὰ λόγια τῆς προσευχῆς ἐπενεργοῦν ἀμέσως ὥς εὐχή ἢ κατάρα, ἡ ὁποία, ὅταν διατυπωθῇ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνακληθῇ. Καὶ αὐτὸς εἶναι κατὰ κύριο λόγο ὁ τύπος τῶν προσευχῶν τῆς Ὀδύσσειας · γι' αὐτὸ καὶ πολλὲς φορὲς μοιάζουν με προφητείες καὶ περιγράφουν με λεπτομέρειες ἐκ τῶν προτέρων αὐτὰ ποὺ πρόκειται νὰ συμβοῦν.

Κατὰ τὴν ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων οἱ θεοὶ εἶναι προσωπικοὶ καὶ παρίστανται ἄμεσα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν δὲν μᾶς παραδόθηκε

5. *Ἐγχειρίδιον*: 31.4.7 - 31.5.4 "...ὁπου γὰρ τὸ συμφέρον, ἐκεῖ καὶ τὸ εὐσεβές. ὥστε, ὅστις ἐπιμελεῖται τοῦ ὀρέγεσθαι ὥς δεῖ καὶ ἐκκλίνειν, ἐν τῷ αὐτῷ καὶ εὐσεβείας ἐπιμελεῖται. σπένδειν δὲ καὶ θύειν καὶ ἀπάρχεσθαι κατὰ τὰ πάτρια ἐκάστοτε προσήκει, καθαρῶς, καὶ μὴ ἐπισεισχυμένως μηδὲ ἀμελῶς, μηδὲ γε γλίσχρους μηδὲ ὑπὲρ δύναμιν..." *Enchiridion, Epicteti dissertationes ab Arriano digestae*, Teubner, Leipzig, 1916, Stuttgart, 1965 σσ. 38, ἐπιμ. Schenkl, H.

καμία τυπική προσευχή που νά επαναλαμβάνεται ἀναλλοίωτη.

Ἐξ ἄλλου, συχνά οἱ ἐπικλήσεις γίνονταν μὲ ἥχους που δὲν εἶχαν νόημα, τουλάχιστον δὲν εἶχαν σαφὲς νόημα, ἀλλὰ ἐπαιρναν τὴν μορφή συλλογικῆς κραυγῆς. Συνήθως ἡ συλλογικὴ αὐτὴ κραυγὴ ὁδηγοῦσε στὸ χεῖλος τῆς ἔκστασης, πού μπορεῖ νά μὴν ἦταν τὸ ἐπιδιωκόμενο ἀποτέλεσμα, ἔδινε ὅμως στὴν προσευχὴ ἓνα χρῶμα σαφῶς διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ που τῆς ἀποδίδομε ἐμεῖς σήμερα.

Οἱ προσευχὲς τῆς Ὀδύσσειας δὲν ἀνήκουν σὲ αὐτὴ τὴν κατηγορία· εἶναι συγκροτημένες σὲ ἓνα σταθερὰ επαναλαμβανόμενο μοτίβο. Ἐχουν μιὰ επαναλαμβανόμενη δομὴ πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ σαφήνεια καὶ συντομία. Ἐπίσης διακρίνονται γιὰ τὸ πολὺ συγκεκριμένο τοῦ αἰτήματος. Αὐτὸς ὁ τύπος, μὲ παραλλαγές στίς λεπτομέρειές του, πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀναμενόμενη λειτουργία του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς ἀντικειμενικὲς συνθῆκες πού τὸν ὀρίζουν, εἶναι περίπου ὁ ἑξῆς:

Α. *Ἡ ἐπικλήση τοῦ θεοῦ* : Στὴν ἀρχὴ βρίσκεται τὸ ὄνομα τῆς θεότηας, προβαλλόμενο μέσα ἀπὸ μιὰ παράκληση "κλῦθι μεῦ" [= ἄκουσέ με]. Φαίνεται ὅχι ἔχει μεγάλη σημασία νά βρεθῇ τὸ σωστὸ ὄνομα, ἰδίως τὰ σωστά ἐπίθετα, ἴσως γι' αὐτὸ πολλὰ ἐπίθετα συσσωρεύονται μαζί.

Β. *Ὁ προσδιορισμὸς τῆς θεϊκῆς ἐπικράτειας* : Γίνεται προσπάθεια νά προσδιορισθῇ ἡ σφαῖρα τῶν κινήσεων τοῦ θεοῦ στὸν χώρο μὲ ἀναφορὰ ἀγαπημένων τόπων κατοικίας του ἢ χώρων ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐνδέχεται ὁ θεὸς νά ἐμφανισθῇ. Πολλὲς φορές αὐτὸ συμβαίνει ἔμμεσα καὶ ὑποδηλώνεται ἀπλὰ ἀπὸ τὴν στάση τοῦ σώματος καὶ τὴν κίνηση τῶν χειρῶν, ἰδιαίτερα στὴν ἱκεσία.

Γ. *Τὸ δικαίωμα τῆς ἐπικλήσης τοῦ θεοῦ* : Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ προγενέστερες ἀποδείξεις φιλίας ἢ προσφορῆς, κάτι πού φαίνεται νά ἀποτελῇ ἓνα εἶδος δέσμευσης γιὰ τὴν θεότητα, π.χ. "...ἐπὶ μηρί' ἔκη" [= ...ἂν σοῦ ἔκαψα ποτὲ μηριὰ ἀρνίσια καὶ γιδίσια] κ.τ.λ.⁶ Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ στάση ὀφείλεται στὸ ὅτι τὰ πρῶμα θρησκευτικὰ στάδια στηρίζονται στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνταπόδοσης.

6. Ὁδ. ρ 241 -241, Ὁδ. τ 365 -.366 "οὐ γάρ πώ τις τόσσα βροτῶν Δί τερπικεραῦνφ πίονα μηρί' ἔκη" οὐδ' ἐξαίτους ἐκατόμβας". Στὰ ἀποσπάσματα ἔχει χρησιμοποιηθῇ ἡ ἔκδοσις *Homeri Odysseia*, Helbing & Lichtenhahn, Basel, 1962, p. 1-456, ἐπιμέλεια ἀπὸ τὸν Muhll, P., ἡ μετάφραση πού ἔχει χρησιμοποιηθῇ εἶναι τοῦ Καζαντζάκη καί, ὅταν ἀναφέρεται, τοῦ Ἑφταλιώτη.

Δ. *Ἡ διαβεβαίωση τῆς ἰσχύος τοῦ θεοῦ* : Παρεμβάλλεται ἡ διαβεβαίωση ὡς πρὸς τὴν πίστη στὴν ἰσχύ τοῦ θεοῦ "ἐσὺ βέβαια τὸ μπορεῖς..." καὶ συχνὰ ἐμφανίζεται ὁ θεὸς ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ πιστὸς καὶ ὡς ὁ μοναδικὸς ποὺ δύνатаι νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ συγκεκριμένο αἶτημα, π.χ. "αὐτὸς δ', αἱ κ' ἐθέλησ', ἰήσεται, οὐδέ τις ἄλλος οὔτε θεῶν μακάρων οὔτε θνητῶν ἀνθρώπων."⁷ Ἀκολουθεῖ ἡ διατύπωση τοῦ αἰτήματος.

Ε. *Ἡ αἰτιολογία τῆς ἐπικλήσης* : Ἡ αἰτιολόγηση τῆς ἐπικλήσης τοῦ θεοῦ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν διατύπωση τοῦ αἰτήματος. Συνήθως εἶναι σύντομη καὶ σαφὴς παράκληση, ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ κάποια ὑπόσχεση γιὰ τάμα. Τὸ τάμα ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ αἰτήματος, διατυπώνεται μὲ δυνατὴ φωνὴ καὶ μὲ τὴν παρουσία, ὅσο γίνεται, περισσοτέρων μαρτύρων. Ἀποτελεῖ δὲ τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς ἰσχύος τοῦ θεοῦ ἐνώπιον τρίτων.

Στ. *Ὁ ἠθικὸς προσδιορισμὸς τοῦ αἰτήματος* : Διαφαίνεται καθαρὰ ὅτι δὲν ὑπάρχει κανένας δισταγμὸς νὰ προσευχηθοῦν γιὰ τὴν καταστροφή τοῦ ἄλλου, ἀντιθέτως θεωρεῖται ἀπόλυτα θεμιτό. "...εἰ μὴ ὑπερφίαλον ἔπος ἔκβαλε καὶ μέγ' ἀάσθη· φῆ ῥ' ἀέκητι θεῶν φυγέειν μέγα λαῖτμα θαλάσσης. τοῦ δὲ Ποσειδάων μεγάλ' ἔκλυεν αὐδήσαντος."⁸

Ζ. *Ὁ τρόπος ἔκφρασης τοῦ αἰτήματος* : Τὸ αἶτημα διατυπώνεται πάντοτε μὲ δυνατὴ φωνή. Τὸ σωστὸ εἶναι νὰ ἀκολουθῇται κάποιο τυπικό. Τὸ τυπικὸ μπορεῖ νὰ παραβιασθῇ μόνον ἐφόσον οἱ συνθῆκες δὲν τὸ ἐπιτρέπουν. Τὸ τυπικὸ μπορεῖ νὰ συνδέεται μὲ θυσία, προσφορές, σπονδές, καὶ διάφορες πρακτικὲς καθαρμοῦ.

Η. *Ἡ ἀνταπόκριση τοῦ θεοῦ*. Ὁ θεὸς ἀνταποκρίνεται πάντοτε μὲ κάποιο τρόπο, δίνει σημεῖα ἀποδοχῆς ἢ ἀπόρριψης τοῦ αἰτήματος. Τὰ σημεῖα μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα φυσικὸ φαινόμενο, π.χ. ἓνας κεραυνὸς ἢ κάτι ἄλλο, ποὺ τὴν συγκεκριμένη στιγμή ἐκλαμβάνεται ὡς διοσημία.⁹ Ὑπάρχει καὶ ἡ περίπτωση τῆς ἄμεσης ἀπάντησης μὲ τὴν ἀνθρωπώμορφη ἐμφάνιση τοῦ θεοῦ,¹⁰ ἀκόμα ὑπάρχει ἀνταπό-

7. Ὁδ. ι 520-521.

8. Ὁδ. δ 503-505

9. Ὁδ. υ 103-104 "αὐτίκα δ' ἐβρόντησεν ἀπ' αἰγλήεντος Ὀλύμπου, ὑψόθεν ἐκ νεφέων· γῆθησε δὲ διὸς Ὀδυσσεύς."

10. Ὁδ. β 267-268: "ὥς ἔφατ' εὐχόμενος, σχεδόθεν δὲ οἱ ἦλθεν Ἀθήνη, Μέντορι εἰδομένη ἡμὲν δέμας ἡδὲ καὶ αὐδὴν, καὶ μιν φωνήσασα ἔπεα πτερόεντα προσηύδα." [= Αὐτὰ σὰν προσευκῆθηκε, νά, ἡ Ἀθηνᾶ/προβάλλει, μὲ τὴ φωνὴ καὶ τὸ χορμὶ τοῦ Μέντορα ἀντικρὺ του,/ καὶ συντυχαίνει του, καὶ λέει μὲ πτερωμένα λόγια.]

κριση με την άμεση εκπλήρωση του αιτήματος που ύπονοείται ή υλοποιείται πάραυτα.¹¹ Ἐνδέχεται ωστόσο ο θεός και νά ἀποκρύπτει την βούλησή του για κάποιο λόγο¹² κ.τ.λ.

ΣΤΗΝ ΡΑΨΩΔΙΑ β ΥΠΑΡΧΕΙ Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΟΥ ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ ΠΟΥ ΑΠΕΥΘΥΝΕΤΑΙ σέ κάποιον θεό που ἔχει την βεβαιότητα ὅτι ἐμφανίσθηκε μπροστά του με ἀνθρώπινη μορφή. Ἡ προσευχή αὐτή συνδέεται ἀπόλυτα με τὸν ἀνθρωπομορφισμό τῆς ὁμηρικῆς θρησκείας. Δὲν ἔχομε μιὰ ἐπιβλητική θεϊκή ἐπιφάνεια, ἀπλῶς ἡ θεὰ ἐμφανίζεται με ἀνθρώπινες διαστάσεις καὶ με παραλλαγμένη μορφή. Ὁ Τηλέμαχος εἶναι βέβαιος γιὰ τὴν θεϊότητα τοῦ προσώπου, αὐτὸ σχετίζεται ἅμεσα με τὴν δύναμη τῆς πίστεως καὶ τὴν ἐνδειξη ἐμπιστοσύνης. Ἡ πίστη του αὐτὴ πιστοποιεῖται ἀπὸ τὴν τήρηση ἑνὸς στοιχειώδους τυπικοῦ "χεῖρας νιψάμενος πολιῆς ἁλός, εὐχετ' Ἀθήνη."¹³

"Τότες μακριὰ ὁ Τηλέμαχος στ' ἀκρόγιαλο κατέβη, /τὰ χεῖρια θαλασσόνιψε, κι ἔκαμε δέηση κι εἶπε· / "Ἄκου μ', ἐσὺ ὁ θεός, ποὺ ἔχτες στὸν πύργο ἤρθες καὶ μοῦ 'πες /νὰ πάρω πλοῖο καὶ στ' ἄχνα τὰ πέλαα ν' ἄρμενίσω, /νὰ μάθω ἂν γύρισε ὁ γονιὸς ποὺ λείπει τόσους χρόνους, /κι ὅμως μποδίζουν οἱ Ἀχαιοί, καὶ μάλιστα οἱ μνηστήρες, /ποῦ 'ναι μεγάλη ἡ κάκια τους, περισσὶα ἢ περηφάνεια." /Αὐτὰ σὰν προσευκῆθηκε, νά, ἡ Ἀθηνᾶ προβάλλει, /με τὴ φωνὴ καὶ τὸ κορμί τοῦ Μέντορα ἀντικρὺ του, / καὶ συντυχαίνει του, καὶ λέει με φτερωμένα λόγια."¹⁴

11. Ὀδ. γ 385: "ὥς ἔφατ' εὐχόμενος, τοῦ δὲ κλύε Παλλὰς Ἀθήνη." Ὀδ. δ 506-510: "τοῦ δὲ Ποσειδάων μεγάλ' ἔκλυεν αὐδῆσαντος· αὐτίκ' ἔπειτα τρίαῖναν ἑλὼν χερσὶ στιβαρῇσιν ἤλασε Γυραῖνη πέτρην, ἀπὸ δ' ἔσχισεν αὐτήν· καὶ τὸ μὲν αὐτόθι μέινει, τὸ δὲ τρύφος ἔμπησε πόντῳ, τῷ δ' Αἴας τὸ πρῶτον ἐφεξόμενος μέγ' ἁάσθη· τὸν δ' ἐφόρει κατὰ πόντον ἀπείρονα κυμαίνοντα." Ὀδ. δ 830-831: "τὴν δ' αὐτὴ προσέειπε περίφρων Πηνελόπεια· εἰ μὲν δὴ θεὸς ἔσαι, θεοῖο τε ἔκλυον αὐδὴν,".

12. Ὀδ. ζ 328-331: "ὥς ἔφατ' εὐχόμενος, τοῦ δ' ἔκλυε Παλλὰς Ἀθήνη· αὐτῷ δ' οὐ πω φαίνεται' ἐναντίη· αἰδέτο γάρ ῥα πατροκασίγνητον· ὁ δ' ἐπιζαφελῶς μενέει· νεν ἀντιθέφ' Ὀδυσσῆϊ πάρος ἦν γαίαν ἰκέσθαι."

13. Ὀδ. β 261.

14. Μτφρ. Ἐφταλιώτη, *Μικρὸς Ἀπόλλους*, Μάρτιος 2001, Ὀκτώβριος 2001. Ὀδ. β 261 -269 ["χεῖρας νιψάμενος πολιῆς ἁλός, εὐχετ' Ἀθήνη· κλυθί μευ, ὁ χθιζὸς θεὸς ἦλυθες ἡμέτερον δῶ καί μ' ἐν νηὶ κέλευσας ἐπ' ἡεροειδέα πόντον, νόστον πευσόμενον πατρός δὴν οἰχομένοιο, ἔρχεσθαι· τὰ δὲ πάντα διατρίβουσιν Ἀχαιοί, μνηστήρες δὲ μάλιστα, κακῶς ὑπερηγορόντες, ὥς ἔφατ' εὐχόμενος, σχεδόθεν δὲ οἱ ἦλθεν Ἀθήνη, Μέντορι εἰδομένη ἡμὲν δέμας ἡδὲ καὶ αὐδὴν, καὶ μιν φωνήσας" ἔπεα πτερόεντα προσηύδα·"]

Ἡ προσευχή αὐτὴ ἐμπεριέχει τὴν ἔκφραση ἑνὸς παράπονου γιὰ τὴν ἀδυναμία του νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν θεϊκὴ ἐντολή. Διατυπώνεται ὡς αἰτία ἢ ἀλαζονικὴ συμπεριφορὰ τῶν Μνηστήρων. Αὐτὸ στὸ δεδομένο πλαίσιο μπορεῖ νὰ ἐκληφθῇ καὶ ὡς ὑβρις τῶν Μνηστήρων. Ἡ ἀνταπόκριση τῆς θεᾶς εἶναι ἄμεση καὶ ἔχει ὡς ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τὴν προσωπικὴ της παρουσία. Ἀποτελεῖ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη ἓνα τυπικὸ δεῖγμα τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ τῆς ὁμηρικῆς θρησκείας.

ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΠΟΥ ΕΧΕΙ ΤΥΠΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ εἶναι ἡ προσευχή τῆς Ἀθηνᾶς. Βρίσκεται στὴν ραψωδία γ (στ. 43-50) Εἶναι ἡ προσευχή τῆς Ἀθηνᾶς πρὸς τὸν Ποσειδῶνα, τὴν ὁποία κάνει μεταμορφωμένη στὴν μορφὴ τοῦ Μέντη. Ἡ προσευχή αὐτὴ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιατί συνδέεται, καὶ αὐτῇ, μὲ τὸν ἀνθρωπομορφισμό τῆς Ὀμηρικῆς θρησκείας,¹⁵ καθὼς, ἐφ' ὅσον διατυπώνεται ἀπὸ τὸ στόμα μιᾶς θεᾶς δημοφιλούς, μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἰδεώδης τύπος προσευχῆς. Ἡ Ἀθηνᾶ εὐχεταὶ κατὰ τὴν διάρκειαν ἑκατόμβης μὲ τὴν προτροπὴ τοῦ γιοῦ τοῦ Νέστορα Πεισίστρατου: "αὐτὰρ ἐπὴν σπείσης τε καὶ εὐξέαι, ἦ θέμις ἐστί, δὸς καὶ τούτῳ ἔπειτα δέπας μεληιδέος οἶνον σπείσαι, ἔπει καὶ τοῦτον οἶομαι ἀθανάτοισιν εὐχέσθαι· πάντες δὲ θεῶν χατέουσ' ἀνθρώποι. ἀλλὰ νεώτερός ἐστιν, ὁμηλικὴ δ' ἐμοὶ αὐτῷ· τοῦνεκα σοὶ προτέρῳ δώσω χρύσειον ἄλειςον. 'εὐχεο νῦν, ὦ ξεῖνε, Ποσειδάωνι ἄνακτι· τοῦ γὰρ καὶ δαίτης ἠντήσατε δεῦρο μολόντες' ["Εὐκήσου τώρα, ὦ ξέने μου, στὸ μέγα Ποσειδῶνα, 45 ποὺ στὴ γιορτὴ τοῦ τύχατε δωπέρα νὰ βρεθῇτε].¹⁶ Ἡ προσευχή γίνεται δημόσια κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς ἑκατόμβης, παράλληλα συνοδεύεται ἀπὸ σπονδὴ οἶνου σύμφωνα μὲ τὴν προτροπὴ τοῦ Πεισίστρατου. Ἡ σπονδὴ γίνεται ἀπὸ τὸ κύπελλο ποὺ τῆς προσφέρεται γεμάτο κρασί "...δειδισκόμενος δὲ προσηύδα Παλλὰδ'

15. Σχετικὰ μὲ τὸν ἀνθρωπομορφισμό τῆς Ὀμηρικῆς θρησκείας βλ. στὸν VER-NANT Jean-Pierre, *Mythe et pensée chez les Grecs*, Paris: Maspero, 1965, ἑλλην. Μτφρ. Γεωργιούδη ἐκδ. Ζαχαρόπουλου, 1989. Ἰδιαίτερα στὸ κεφάλαιο: "πλευρὲς τοῦ προσώπου", τόμ. Β', σ. 142-8. & Nilsson, M.P. (2nd ed. 1964) *A History of Greek Religion*, Oxford, Μτφρ., ἐκδ. Παπαδήμα 1990, κεφ. "Ὁ ἀνθρωπομορφισμός καὶ ὁ ὀρθολογισμός τοῦ Ὀμήρου", σσ. 146-149.

16. Ὀδ. γ 43 - 44 εὐχεο νῦν, ὦ ξεῖνε, Ποσειδάωνι ἄνακτι· τοῦ γὰρ καὶ δαίτης ἠντήσατε δεῦρο μολόντες.

ἸΑθηναίην... εὖχεο νῦν, ὦ ξεῖνε, Ποσειδάωνι ἄνακτι·... “αὐτίκα δ’ εὖχετο πολλά Ποσειδάωνι ἄνακτι.”¹⁷

Τὸ ὄνομα "Ποσειδάων" προβάλλεται μέσα ἀπὸ τὴν ἐπίκληση "κλυθι" καὶ περιβάλλεται ἀπὸ τὰ ἐπίθετα "γαίηοχε" καὶ "ἄναξ". Ἡ ἸΑθηναὶα στὴν ἀρχὴ εὖχεται ὑπὲρ τῆς δόξας τῶν παιδιῶν τοῦ Ἔκτορα καὶ ὑπὲρ τῶν Πυλίων, "ἄλλοισι δίδου χαρίεσσαν ἀμοιβὴν σύμπασιν Πυλίοισιν ἀγακλειτῆς ἐκατόμβης"¹⁸ καὶ τέλος εὖχεται γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῶν ἔργων τοῦ Τηλέμαχου ποὺ τὸν ὀδήγησαν στὴν Πύλο: δὸς δ’ ἔτι Τηλέμαχον καὶ ἐμὲ πρῆξαντα νέεσθαι, οὐνεκα δεῦρ’ ἰκόμεσθα θοῇ σὺν νηὶ μελαίνῃ".¹⁹

Στὴν προσευχὴ αὕτῃ ἀκολουθεῖται τὸ τυπικὸ μοτίβο ποὺ προαναφέρθηκε καὶ ἐπίσης διασυνδέεται ἄμεσα μὲ *δημόσια θυσία* καὶ *σπονδή*. Ἡ ἔμφαση δίνεται στὴν σπονδὴ καὶ ὄχι τόσο στὴν ἐκατόμ-

17. Ὀδ. γ 42 -50 "...δειδισκόμενος δε προσηῦδα Παλλὰδ’ ἸΑθηναίην· κούρην Διὸς αἰγίοχοιο· εὖχεο νῦν, ὦ ξεῖνε, Ποσειδάωνι ἄνακτι· τοῦ γάρ καὶ δαίτης ἠντήσατε δεῦρο μολόντες. αὐτὰρ ἐπὴν σπείρης τε καὶ εὖξαι, ἡ θέμις ἐστί, δὸς καὶ τούτῳ ἔπειτα δέπας μελιηδέος οἶνον σπείσαι, ἐπεὶ καὶ τοῦτον οἶομαι ἄθανάτοισιν εὖχεσθαι· πάντες δὲ θεῶν χατέουσ’ ἀνθρώποι. ἀλλὰ νεώτερός ἐστιν, ὁμηλικὴ δ’ ἐμοὶ αὐτῷ· τοῦνεκα σοὶ προτέρῳ δώσω χρύσειον ἄλεισον."

Ὀδ. γ 54 - 61 "...αὐτίκα δ’ εὖχετο πολλά Ποσειδάωνι ἄνακτι· κλυθι, Ποσειδάων γαίηοχε, μηδὲ μεγάρης ἡμῖν εὐχομένοισι τελευτῆσαι τάδε ἔργα. Νέστορι μὲν πρῶτιστα καὶ νίασι κῦδος ὀπαζε αὐτὰρ ἔπειτ’ ἄλλοισι δίδου χαρίεσσαν ἀμοιβὴν σύμπασιν Πυλίοισιν ἀγακλειτῆς ἐκατόμβης. δὸς δ’ ἔτι Τηλέμαχον καὶ ἐμὲ πρῆξαντα νέεσθαι, οὐνεκα δεῦρ’ ἰκόμεσθα θοῇ σὺν νηὶ μελαίνῃ. ὥς ἄρ’ ἔπειτ’ ἤρῳτο καὶ αὕτῃ πάντα τελεῦτα. δῶκε δὲ Τηλεμάχῳ καλὸν δέπας ἐμφικύπελλον· ὥς δ’ αὐτως ἤρῳτο Ὀδυσσεὺς φίλος υἱός."

[="Ὅμως ἀπὸς μικρότερος καὶ ὁμηλικὸς μου ὄντας, /50 ἐμένα πρῶτα δίνω σου τ’ ὀλόχρυσο ποτήρι. /Αὐτὰ εἶπε, καὶ στὰ χέρια του τὸ κρασατάσι δίνει. /Κι ἡ ἸΑθηναὶα τὸ χάριξε ποὺ ὁ γνωστικὸς λεβέντης /ἐκείνης πρῶτης τὸ ὄδωκε τ’ ὀλόχρυσο ποτήρι. /Κι ἔκανε ἀμέσως προσευκὴ τοῦ μέγα Ποσειδάωνα. /55 "Ἄκου μας, κοσμοζώσθη θεέ, μὴν ἀρνηθῆς μας τα ὅσα /παρακαλοῦμε νὰ γενοῦν. Καὶ πρῶτα χάριζε τους /καλοτιχιά τοῦ Νέστορα καὶ τῶν παιδιῶν του ἀντάμα· δίνε ὑστερα πολὺχαρη στοὺς ἄλλους τοὺς Πυλιῶτες /τὴν πλερωμὴ γιὰ τὴ λαμπρὴ ἐκατοβοδιά τους τούτη. /60 Δίνε καὶ τοῦ Τηλέμαχου καὶ ἐμένανε κατόπι /καλὸ πατρίδας γυρισμό, σὰν τελεστοῦνε τα ὅσα /ἐδῶ νὰ πράξουμε ἤρθαμε μὲ τὸ γοργὸ καράβι." /Κι αὐτὰ ποὺ προσευκότανε μονάχη τὰ τελοῦσε· /προσφέρει τοῦ Τηλέμαχου τὸ δίχερο ποτήρι, /65 καὶ τοῦ Δυσσέα ὁ ἀκριβογῶς προσεύχεται καὶ ἐκείνος.] Ἑφταλιώτῃ ὁπ.π.

18. Ὀπ.π.

19. Ὀπ.π.

βη. Ἡ σπονδὴ ἔχει ἰδιαίτερη βαρύτητα, διότι ἀντιστοιχεῖ σὲ ἓνα εἶδος κλεισίματος συμφωνίας. Τὸ τυπικὸ τῆς σπονδῆς σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ἦταν περίπου τὸ ἑξῆς: Γέμιζαν τὸ κύπελλο γιὰ νὰ γίνη ἡ προσευχὴ τοὺς θεοὺς καὶ τὸ πρόσφεραν γεμάτο σὲ κάποιον ἐπίσημο καλεσμένο μὲ τὴν προτροπὴ νὰ προσευχηθῇ καὶ αὐτός. Φαίνεται ὅτι εἶχε μεγαλύτερη βαρύτητα νὰ προσεύχεται κάποιος γιὰ λογαριασμό κάποιου ἄλλου. Γιὰ νὰ γίνη μὲ ἀπόλυτα σωστὸ τρόπο ἡ ἱκεσία τοὺς θεοὺς εἶναι ἀπαραίτητη ἢ σπονδὴ. Οἱ θεοὶ ἐμφανίζονται συχνὰ σὲ ἀγάλματα καὶ ἀγγεῖα μὲ κύπελλο σπονδῆς στὰ χέρια γιὰ νὰ κάνουν σπονδὴ στὸν ἑαυτὸ τους. Ὁ θεὸς ποὺ κάνει σπονδὴ στὸν ἑαυτὸ του λαμβάνει μέρος συνοπτικά σὲ ἓνα εἶδος αὐτοεπιβεβαιούμενης εὐσέβειας.²⁰

ΣΤΗΝ ΡΑΨΩΔΙΑ Δ ΥΠΑΡΧΕΙ Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΗΣ ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ (στ. 760-767) ποὺ ἔχει χαρακτηριστὰ ἱκεσίας. Μιὰ πλήρης ἱκεσία ἔπρεπε νὰ ὀργανωθῇ μὲ θυσία καὶ ἰδιαίτερη πομπὴ πρὸς τὸ ἱερὸ τοῦ θεοῦ ἢ ἔστω ἔπρεπε νὰ σκορπίσουν κόκκους λιβανιοῦ στὶς φλόγες καὶ νὰ φέρουν κρασί γιὰ τὴν σπονδὴ. Ἐδῶ περιορισμένη ἀπὸ τὶς συνθήκες ἡ Πηνελόπη ἀπλῶς πλένεται, φορᾷ καθαρὰ ἐνδύματα καὶ ἐτοιμάζει τὸ κάνιστρο τῆς θυσίας μὲ χοντραλεσμένο σιτάρι.²¹ Μετὰ τὴν ἐπὶ κλησὴ "κλυθί μευ", ὑπάρχει ἡ γενικὴ τῆς καταγωγῆς "αἰγιόχοιο Διὸς τέκος" καθὼς καὶ τὸ ἐπίθετο "Ἀτρυτώνη" [= Ἐσὺ ἡ ἀτρόμητη ποὺ εἶσαι παιδί τοῦ ἀσπιδοφόρου Δία], μέσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐπὶ κλησὴ ἔξυπονοεῖται ἡ μοναδικὴ δυνατότητα καὶ ὑπογραμμίζεται τὸ κῦρος καὶ τὸ σεβαστὸν τῆς θεᾶς. Ἀκολουθεῖ διατυπωμένη σύντομα ἡ αἰτία γιὰ τὴν ὁποία γίνεται ἡ ἐπὶ κλησὴ καὶ ποὺ εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ Τηλεμάχου. Ἐπίσης μνημονεύονται προσφορὲς τοῦ Ὀδυσσεᾶ πρὸς τὴν Ἀθηνᾶ: "εἰ ποτέ τοι πολύμητις ἐνὶ μεγάροισιν Ὀδυσσεὺς ἢ βοὸς ἢ ὄϊος κατὰ πίονα μηρία κῆε".

Ἀκολουθεῖ ἡ κατάρα τῆς Πηνελόπης γιὰ τοὺς μνηστήρες

20. W. Burkert, *Structure and History in Greek Mythology and Ritual* (Los Angeles and Berkeley: University of California Press, 1979), ἑλλ. Μτφρ. Ἡ Ἀνδρεάδη, ἐκδ. Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, Ἀθῆνα 1993, σελ. 79 & Burkert Walter, *Greek Religion*, J. Raffan, trans. Cambridge: Harvard Univ. Press, 1985, σ. 135 κ.έ.

21. Ὁδ. δ 760 -767 "εἰς ὑπερῶν" ἀνέβαινε σὺν ἀμφιπόλοισι γυναῖξιν, ἐν δ' ἔθετ' οὐλοχύτας κανέω, ἡρᾶτο δ' Ἀθήνη· κλυθί μευ, αἰγιόχοιο Διὸς τέκος, Ἀτρυτώνη, εἰ ποτέ τοι πολύμητις ἐνὶ μεγάροισιν Ὀδυσσεὺς ἢ βοὸς ἢ ὄϊος κατὰ πίονα μηρί' ἔκλε, τῶν νῦν μοι μνήσαι καὶ μοι φίλον νῖα σώων, μνηστήρας δ' ἀπάλαλκε κακῶς ὑπερηνορόοντας, ὥς εἰποῖς' ὀλόλυξε, θεὰ δὲ οἱ ἔκλυεν ἀρῆς."

"μνηστήρας δ' ἀπάλαλκε κακῶς ὑπερηνορέοντας". [κι ἄς εἶναι τὸ τραπέζι αὐτὸ ποὺ κάνουν τὸ στερνό τους]. Ἡ κατάρα εἶναι ἐδῶ ἔκφραση μιᾶς ζωηρῆς ἐπιθυμίας νὰ παρέμβῃ τὸ θεῖον καὶ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν μὲ τὴν παραδειγματικὴ τιμωρίαν τῶν ἐνόχων. Διαφαίνεται ὅτι καὶ στὴν προσευχὴ αὐτῇ, ποὺ εἶναι οὐσιαστικὰ μιὰ ἱκεσία γιὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ Τηλεμάχου, ἡ συναισθηματικὴ φόρτιση κορυφώνεται στὴν κατάρα. Ἡ λέξις "ἄρα" σημαίνει καὶ ἐδῶ τόσο εὐχὴ ὅσο καὶ κατάρα.

ΣΤΗΝ ΡΑΨΩΔΙΑ ε ΥΠΑΡΧΕΙ ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΑ στὸν ποταμό, τὸν ὁποῖο συναντᾷ ἀνέλπιστα ἐμπρὸς τοῦ. Ἡ προσευχὴ αὐτὴ ἀξιολογεῖται ὡς σημαντικὴ, γιατί δείχνει τὸν πανθεῖσμό ἢ ἔστω τὴν ἀπόδοση θεϊκῶν ιδιοτήτων στὴν Φύσιν:

"Μὰ σὲ ὥριον στόμα ποταμοῦ σάν ἦρθε κολυμπώντας, /λαμπρὸς ἐκεῖ τοῦ φάνηκε κι ἀπάνεμος ὁ τόπος, /μὲ δίχως πέτρες. Τὸ 'νωσε τὸ ρέμα ποὺ κυλοῦσε, /κι ἀμέσως προσευκλήθηκε μὲς στὴν ψυχὴ [= εὖξατο ὃν κατὰ θυμόν] του κι εἶπε· /"Ἄκου με, βασιλιά καλέ, καὶ παρακαλεστέ μου, [= κλῦθι, ἄναξ, ὅτις ἐσσί] /ὅποιος κι ἂν εἴσαι· σοῦ ἔρχομαι καὶ σοῦ προσπέφτω ἐσένα [ἐπὶ κλησὶ τοῦ ἄγνωστου θεοῦ] /ἀπ' τὶς φοβέρες φεύγοντας τοῦ Ποσειδῶνα πέρα. /Ὡς κι οἱ ἀθάνατοι οἱ θεοὶ μὲ σεβασμὸ τιμοῦνε /τὸν ἄντρα ποὺ πλανήθηκε καὶ πού 'ρχεται ὀμπροστά τους· /ἔτσι κι ἐγὼ στὸ γόνα σου προσπέφτω ἀποσταμένος. /Ἐπικαλεῖται τὸν σεβασμὸ ποὺ ὀφείλουν ὅλοι στὸν ναυαγὸ] /Σπλαχνίσου με, καὶ ἱκέτης σου παινιέμαι, βασιλιά μου." /[ὀρίζει τὸν ἑαυτὸ του ἱκέτη καὶ ἄρα πρόσωπο ἀπαραβίαστο] [...] /Μὰ πάλε σάν ξανάσανε καὶ συμμαζώχτη ὁ νοῦς του, /ξέλυσε ἀμέσως τῆς θεᾶς τὸ μαγικὸ μαγνάδι, /καὶ μέσα στ' ἄρμυρὰ νερὰ τοῦ ποταμοῦ τ' ἀφῆκε./ Κῦμα μεγάλο τὸ 'συρε στῆς θάλασσας τὸ ρέμα, /κι ἡ θεὰ Ἰνῶ τὸ δέχτηκε γοργὰ στὰ δυνὸ της χέρια."²²

Ἡ ἱκεσία αὐτὴ εἶναι ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες ποὺ ἐνδέχεται νὰ ἔχη διατυπωθῇ σιωπηρὰ γιατί οἱ συνθήκες τοῦ ἐξαντλημένου Ὀδυσσεᾶ δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἐκτέλεση καμιάς τυπικῆς πράξης.

22. Μτφρ. Ἐφταλιῶτη ὀπ.π., Ὀδ. ε 441-450: "ἀλλ' ὅτε δὴ ποταμοῖο κατὰ στόμα καλλιρρόοιο /ἔξε νέων, τῇ δὴ οἱ εἰσατο χῶρος ἄριστος, /λείος πετράων, καὶ ἐπὶ σκέπας ἦν ἀνέμοιο· /ἔγνω δὲ προρέοντα καὶ εὖξατο ὃν κατὰ θυμόν· /κλῦθι, ἄναξ, ὅτις ἐσσί· πολὺλλιστον δὲ σ' ἱκάνω /φεύγων ἐκ πόντοιο Ποσειδάωνος ἐνιπᾶς, /αἰδοῖος μὲν τ' ἐστί καὶ ἀθανάτοισι θεοῖσιν, /ἀνδρῶν ὅς τις ἱκται ἀλώμενος, ὥς καὶ ἐγὼ νῦν /σόν τε ῥόον σά τε γούναθ' ἱκάνω πολλὰ μογήσας, /ἀλλ' ἐλέαιρε, ἄναξ· ἱκέτης δέ τοι εὐχομαι εἶναι."

Ἡ ἐπίκληση τοῦ θεοῦ δὲν περιλαμβάνει ὄνομα, γιατί δὲν τὸ γνωρίζει, τὸν ἀποκαλεῖ ἀπλᾶ ἄναξ, ποὺ σημαίνει ὅτι τοῦ ἀναγνωρίζει ἐξουσία ἀπόλυτη στὴν περιοχὴ αὐτὴ ποὺ κινεῖται τώρα, καὶ τοποθετεῖ τὸν ἑαυτό του στὴν θέση τοῦ ἰκέτη, ἐνὸς προσώπου ἱεροῦ, ποὺ ὁμως βρίσκεται στὴν ἀπόλυτη δικαιοδοσία ἐκείνου στὸν ὅποιον καὶ παραδίδει τὸν ἑαυτό του. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ὁ προσδιορισμὸς ἰσοδυναμεῖ μὲ ἀναγνώριση τῆς ἀπόλυτης ἐξουσίας τοῦ θεοῦ στὸν δεδομένο χώρο. Σημαίνει ἀκόμα ὅτι ὁρίζει τὸν χώρο αὐτό ὡς χώρο ἀπόλυτης ἐπικράτειας αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. Ἡ ἀναφορὰ του ὁμως στοὺς θεοὺς ποὺ τιμοῦν τὸν ἰκέτη καὶ ναυαγὸ εἶναι ἓνα εἶδος ἀπειλῆς: ἔμμεσα τοῦ ὑπενθυμίζει ὅτι θὰ ἀντιμετωπίσει τὴν μὴνιν τῶν ἀθανάτων, ἐὰν δὲν τοῦ φερθῇ φιλικά.

Τὸ ὑπόλοιπο ἀπόσπασμα ἀφορᾷ τὸ μαντήλι ποὺ τοῦ εἶχε δώσει ἡ Λευκοθέα. Τὸ μαντήλι αὐτὸ τοῦ παρείχε προστασία ἀπὸ κάθε θαλάσσιο κίνδυνο καὶ παραπέμπει στὴν χρῆση πορφυρῶν ταινιῶν ποὺ ἔδεναν γύρω ἀπὸ τὰ σώματά τους οἱ μυημένοι στὰ μυστήρια τῆς Σαμοθράκης. Σωτήρες ἀπὸ τοὺς κινδύνους τῆς θάλασσας ἔθεωροῦντο οἱ Διόσκουροι καὶ οἱ θεοὶ τῆς Σαμοθράκης. Ἡ μύηση στὰ μυστήρια τῆς Σαμοθράκης παρείχαν προστασία ἀπὸ τοὺς κινδύνους τῆς θάλασσας. Ὁ W. Burkert ἐρμηνεύει τὸ ἀπόσπασμα ὡς δηλωτικὸ ἐνὸς εἶδους μύησης ποὺ φαίνεται νὰ εἶχε λάβει ὁ Ὀδυσσεύς. Τὴν ἰδέα του αὐτὴ τὴν στηρίζει στὰ Σχόλια στὸν Ἀπολλώνιο τὸν Ρόδιο.²³ Εἶναι ἓνα ἐμφανὲς σημεῖο ὅπου τὸ μαγικὸ ἀντικείμενο ἐπιτελεῖ τὴν σωτήρια δράση του καὶ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ σημεῖα τῆς Ὀδύσσειας ὅπου ἡ μαγεία καὶ ἡ θρησκεία συμφύρονται. Τὸ μαγικὸ ἀντικείμενο ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος προστασίας καὶ ἀποτροπῆς τοῦ κακοῦ, εἶναι δηλαδὴ ἓνα εἶδος φυλακτοῦ, κάτι ποὺ ἦταν ιδιαίτερα ἀγαπητὸ στὸν ἀρχαῖο κόσμος. Ἡ ἰσχὺς αὐτῆς τῆς ἀντίληψης συντηρεῖται πολὺ ἔντονα καὶ φαίνεται καθαρὰ στὴν ἀποτρεπτικὴ γιὰ τὸ κακὸ δυνατότητα ποὺ διατήρησε τὸ Γοργόνειο τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς.

ΣΤΗΝ ΡΑΨΩΔΙΑ ζ ΥΠΑΡΧΕΙ Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ τοῦ Ὀδυσσεά στὴν Ἀθηνᾶ, προκειμένου νὰ τύχῃ εὐνοϊκῆς μεταχείρισης ἀπὸ τοὺς Φαίακες:

"Τοῦ Δία τοῦ αἰγιδόσκεπου ἀδάμαστη ἐσὺ κόρη, /325 συνάκουσέ με τώρα, ἐσὺ ποὺ ἄλλοτε ἀρνιόσουν /ν' ἀκούσης με, σὰ δεγνόμενον ἀπὸ τὸν Κοσμοεῖστη- /καὶ κάνε οἱ Φαίακες σπλαχνιὰ κι ἀγάπη νὰ μοῦ δείξουν," /Τὴν προσευκὴ συνάκουσε ἡ Ἀθηνᾶ ἡ Παλλὰδα, /μὰ

23 Ὁπ.π., Burkert, σ. 542 κ.έ.

δὲν τοῦ φανερόνουνταν ὁμπρὸς του, τὶ φοβόταν /330 τὸ γονικὸ της ἀδερφὸ· βαριά ἦταν χολωμένος /μὲ τὸ θεϊκὸ Ὀδυσσεά αὐτός, στὸν τόπο του ὡς νὰ φτάση.²⁴

Ὁ Ὀδυσσεάς μετὰ τὴν προσευχή του αὐτὴ ἀναφέρεται στὴν δύναμη τῆς θεᾶς. Τὶς περιπέτειές του τὶς ἐκλαμβάνει ὡς ἄρνηση νὰ ἀκούσῃ τὴν προσευχή του καὶ ὄχι ὡς ἀδυναμία. Πράγματι τὸ σχόλιο τοῦ Ὁμήρου ἐπαληθεύει τὴν εἰκασία τοῦ Ὀδυσσεά, ἡ ἄρνηση γιὰ βοήθεια δὲν εἶναι ἀδυναμία, ἀλλὰ ἐντάσσεται σὲ ἓνα εἶδος κατανομῆς τῆς ἰσχύος, ὁ Ὀδυσσεάς βρισκόταν στὴν σφαῖρα ἐπιρροῆς τοῦ ἴδιου τοῦ Ποσειδῶνα καὶ ἰδιαίτερα στὸ κύριο στοιχεῖο του, τὴν θάλασσα, ἂν καὶ τὸ ἐπίθετο "ἐνοσίχθων", ποὺ τόσο συχνὰ τὸ χρησιμοποιεῖ ὁ Ὅμηρος, ἴσως ἀφορᾷ καὶ ἓνα εἶδος ἱεράρχησης τῆς ἰσχύος,²⁵ ὅπου ἡ σφαῖρα τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ποσειδῶνα εἶναι πολὺ πάνω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν ὑδάτων καὶ ἀφορᾷ ὁλόκληρῃ τὴν γῆ. Ἐπομένως ἡ συμπεριφορὰ τῆς Ἀθηνᾶς εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένη.

ΣΤΗΝ ΡΑΨΩΔΙΑ Ι ΥΠΑΡΧΕΙ Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΟΥ Πολύφημου πρὸς τὸν Ποσειδῶνα. Ἔχουν προηγηθῇ πολλὲς ἄλλες περιέργες ἰσορροπίες, παρόλο ποὺ ἔχει διαταραχθῇ ἡ τάξη τοῦ δικαίου ἀπὸ τὸν κανιβαλισμὸ τῶν Κυκλώπων. Ἐπειδὴ ὁμοῦ δὲν ἀναφέρεται πούθενά ἡ ὀργὴ τῶν θεῶν γιὰ τὸν κανιβαλισμὸ τῶν Κυκλώπων, δημιουργοῦνται ὑπόνοιες γιὰ μιὰ ὁμοφαγία τοτεμικοῦ τύπου,²⁶ κατάλοιπο μιᾶς τελετουργίας ποὺ παρήκμασε καὶ βαθμιαία πέρασε στὸν χῶρο τοῦ ἀπαγορευμένου. Ἄν καὶ δὲν ὑπάρχουν ἄλλοι σαφεῖς ἀρνητικοί

24. Μτφρ. Ἐφταλιώτη, "Ο.π., Ὀδ. ζ 321-331: "δύσετό τ' ἥλιος, καὶ τοὶ κλυτὸν ἄλσος ἱκόντο ἱδὸν Ἀθηναίης, ἴν' ἄρ' ἔξετο δῖος Ὀδυσσεύς. αὐτὶν' ἔπειτ' ἦράτο Διὸς κοῦρη μέγαλοιο· κλυθὶ μοι, αἰγιόχοιο Διὸς τέκος, Ἀτρυτώνη· νῦν δὴ πέρ μεν ἄκουσον, ἐπεὶ πάρος οὐ ποτ' ἄκουσας ῥαιομένου, ὅτε μ' ἔρραιε κλυτὸς ἐννοσίγαιος. δός μ' ἔς Φαίηκας φίλον ἔλθεῖν ἡδ' ἔλσεινόν. ὥς ἔφα' εὐχόμενος, τοῦ δ' ἔκλυε Παλλὰς Ἀθήνη· αὐτῷ δ' οὐ πω φαίνεται' ἐναντίη· αἶδετο γάρ ῥα πατροκασίγητον· ὁ δ' ἐπιζαφελῶς μενέαιεν ἀντιθέφ' Ὀδυσσῆ' πάρος ἦν γαῖαν ἰκέσθαι".

25. Δεκαεπτὰ φορὲς στὴν Ὀδύσσεια (Ὀδ. ι 74, Ὀδ. ζ 282, Ὀδ. ε 339, Ὀδ. ε 366, Ὀδ. ε 375, Ὀδ. η 35, Ὀδ. η 56, Ὀδ. η 271, Ὀδ. ι 283, Ὀδ. ι 525, Ὀδ. μ 107, ν 159, Ὀδ. ν.162). Καὶ σαράντα συνολικὰ φορὲς μαζί με τὴν Ἰλιάδα, καθὼς καὶ τὸ γαίηοχε ποὺ ἀπαντᾶται τρεῖς: Ὀδ. γ 55, Ὀδ. θ 350, Ὀδ. ι 528.

26. Γιὰ περισσότερα σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα βλ. στὸ ἔργο τοῦ Κόττ. Ζ. Θεοφαγία, Μτφρ. Ἀγγέλα Βερυκκοκάκη, Ἐκδ. Ἐξάντας, Ἀθήνα 1976, σελ. 15 κ. ἐξ. & Myrray Gilbert. *Five stages of Greek Religion*. Ἑλλήν μτφρ. Τὰ πέντε στάδια τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας, ἔκδ. Πύρινος Κόσμος, Ἀθήνα 1990.

ύπαινιγμοί, ὁ Ὅμηρος σχολιάζει ὅτι οἱ Κύκλωπες ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τοὺς θεοὺς. "οὐ γὰρ Κύκλωπες Διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσιν οὐδὲ θεῶν μακάρων, ἐπεὶ ἡ πολὺ φέρτεροί εἰμεν"²⁷ [= Δὲν ψηφοῦν οἱ Κύκλωπες τὸν ἀσπιδάτο Δία, μῆδε θεοὺς γιατί εἵμαστε πολὺ ἀνώτεροί τους]. Ἡ πρόταση "ἐπεὶ ἡ πολὺ φέρτεροί εἰμεν" θὰ μπορούσε καὶ νὰ ἐκληφθῇ ὡς τὸ ἀποκορύφωμα τῆς *ὑβρεως*.

Ἡ ἀπορία τοῦ Ὀδυσσεά, ὅταν ἔφτανε σὲ ἄγνωστη χώρα, γιὰ τὸ ἂν οἱ κάτοικοι εἶναι ἄγριοι καὶ ἄδικοι ἢ φιλόξενοι καὶ θεοφοβούμενοι, διασυνδέεται μὲ αὐτὴ τὴν στάση καὶ ἐμφανίζει τὸν φόβο τοῦ θεοῦ ὡς ἀρχὴ τῆς ἠθικότητος.

Ἡ στάση τοῦ Ὀδυσσεά ἐκπροσωπεῖ τὴν σκέψη, ποὺ τείνει πρὸς τὴν συγκρότηση τῆς ἔννομης τάξης. Ἡ θεοσέβεια εἶναι μιὰ σημαντική παράμετρος πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση καὶ ἀναδεικνύει τὴν αὐτογνωσία τοῦ ἀνθρώπου ὡς θνητοῦ. Οἱ θεοί, ἂν καὶ ἔχουν ἀνθρώπινες ἀδυναμίες, ἐπιβάλλουν τὴν ἠθικὴ τάξη καὶ τιμωροῦν ὅσους ξεπερνοῦν τὸ μέτρο. Πολὺ ἀμυδρά, μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, προσδιορίζεται ἡ ἐνοχὴ τοῦ Πολυφήμου. Στὸν Ὀδυσσεά ὁμως δὲν τοῦ ἐπιτρέπεται νὰ πάρῃ ἐκδίκηση μόνος, γιὰ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ Πολυφήμου. Αὐτὸ συνιστᾷ *ὑβρη* ἀπέναντι στὴν θεϊκὴ παντοδυναμία καὶ ὑποσημαίνει τὴν κατάργηση τῆς αὐτοδικίας καὶ ἔναρξη τοῦ *θετοῦ* δικαίου.

Ἡ ἐκδίκηση τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ διενεργηθῇ μέσω κάποιου θεοῦ.²⁸ Ἡ παράβαση αὐτὴ νομιμοποιεῖ σὲ ἓνα βαθμὸ τὴν ὀργὴ τοῦ Ποσειδῶνα, ἡ ὁποία ἐνισχύεται ἀπροκάλυπτα καὶ ἀπὸ τὴν ρητὴ ἀμφισβήτηση τῆς παντοδυναμίας του ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ὀδυσσεά "ὥς οὐκ ὀφθαλμόν γ' ἰήσεται οὐδ' ἐνοσίχθων" [= ἀλήθεια εἶναι ποὺ δὲν θὰ σοῦ ἰάνει πιά τὸ μάτι σου μὴδὲ ὁ κοσμοσεῖστής]. Τὸ σημεῖο

27. Ὀδ. ι 272-280 "ὁ δέ μ' αὐτίκ' ἀμείβετο νηλέϊ θυμῷ· νήπιός εἰς, ᾧ ἔειπ' ἡ πηλόθεν εὐλήλουθας, ὅς με θεοὺς κέλειαι ἡ δειδίμεν ἡ ἀλέασθαι. οὐ γὰρ Κύκλωπες Διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσιν οὐδὲ θεῶν μακάρων, ἐπεὶ ἡ πολὺ φέρτεροί εἰμεν· οὐδ' ἂν ἐγὼ Διὸς ἔχθος ἀλευάμενος, πεφιδόιμην οὔτε σεῦ οὔθ' ἐτάρων, εἰ μὴ θυμὸς με κελεύει. ἀλλὰ μοι εἴφ', ὅπῃ ἔσχες ἰὼν εὐεργέα νῆα, ἣ πον ἐπ' ἔσχατις ἡ καὶ σχεδόν, ὄφρα δαείω."

28. Μιὰ ἀντίληψη ποὺ εἶναι συχνὴ στὸν Ἡρόδοτο, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον ἀρχαϊκὴ. Ἡ ἐκδίκηση, ἡ *τίσις* εἶναι θεϊκὸ ἐργαλεῖο, προορισμένο γιὰ χρῆση μόνον τῶν ἀθανάτων, στὰ χεῖρια τῶν ἀνθρώπων γίνεται πρόξενος συμφορῶν, συνθέτει τὰ στοιχεῖα τῆς ἐνοχῆς ποὺ θὰ ἐκδηλωθῇ ὅπωςδήποτε γιατί "αἱ λῆν ἰσχυραὶ τιμωρίαι πρὸς θεῶν ἐπίφθονοι γίνονται" [*Ιστορ.* 4.205, 3.205: "ἀπέθανε κακῶς· ζῶουσα γὰρ εὐλέων ἐξέζεσε, ὡς ἄρα ἀνθρώποισι αἱ λῆν ἰσχυραὶ τιμωρίαι πρὸς θεῶν ἐπίφθονοι γίνονται"].

αυτό, στο όποιο κορυφώνεται ἡ ὕβρις τοῦ Ὀδυσσεά, ἀντιπαραβάλλεται μὲ την ἐκ βαθέων συντριβὴ καὶ ἱκετευτικὴ ἐπίκληση τοῦ Κύκλωπα σὲ μιὰ ἀπροσδόκητη κρίση εὐσέβειας "αὐτὸς δ', αἶ κ' ἐθέλῃσ', *ἰήσεται*, οὐδέ τις ἄλλος οὔτε θεῶν μακάρων οὔτε θνητῶν ἀνθρώπων".²⁹ Αὐτὴ ἡ ἐπίκληση τοῦ τύπου "ἐσὺ μόνον μοι εἶς" εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς ἱκεσίας, πρὸς αὐτὴν τὴν ἐπίκληση ἀντιδιαστέλλεται ἡ ὕβριστικὴ στάση τοῦ Ὀδυσσεά "οὐκ ὀφθαλμόν γ' *ἰήσεται* οὐδ' ἐνοσίχθων".

Στὴν *συνέχεια* ὁ Πολύφημος "Ποσειδάωνι ἄνακτι εὐχετο, χεῖρ' ὀρέγων εἰς οὐρανὸν ἄστερόνετα".³⁰ Ἡ ἔκταση τῶν χειρῶν εἶναι ἡ ἔσχατη μορφή ἱκεσίας. Οἱ ἀρχαῖοι δὲν συνήθιζαν τὴν γονυκλισία. Ἡ χειρονομία τῆς ἱκεσίας εἶναι τὰ τεντωμένα χέρια. Γιὰ νὰ ἐπικαλεσθῇ κανεὶς τοὺς οὐράνιους θεοὺς ὑψώνει τὰ χέρια πρὸς τὰ πάνω μὲ τις παλάμες στραμμένες πρὸς τὸν οὐρανόν· γιὰ νὰ ἐπικαλεσθῇ τοὺς θεοὺς τῆς θάλασσης στρέφει τὰ χέρια πρὸς τὴν θάλασσα ἢ γιὰ τοὺς θεοὺς τοῦ κάτω κόσμου πρὸς τὴν γῆ ἀντιστοίχως.³¹ Στὴν πραγματικότητα ἡ φράση: "εὐχετο, χεῖρ' ὀρέγων εἰς οὐρανὸν ἄστερόνετα" ἰσοδυναμεῖ μὲ ἀναβάθμιση τῆς ἰσχύος τοῦ Ποσειδῶνα, τὸν ὅποιο ἐδῶ τὸν ἱεραρχεῖ ἀνώτερο ἢ τουλάχιστον ἰσοδύναμο μὲ τὸν Δία.

Μετὰ τὴν ἐπίκληση "κλῦθι" ἀκολουθοῦν τὰ ἐπίθετα "γαίηοχε κυανοχαῖτα". Μὲ τὰ δυὸ αὐτὰ ἐπίθετα καὶ τὴν στάση τῶν χειρῶν ἡ ἔξουσία τοῦ Ποσειδῶνα ἐπεκτείνεται σὲ γῆ, θάλασσα καὶ οὐρανόν· ἐπὶ πλέον τονίζεται ὁ συνδυετικὸς δεσμὸς ποὺ δὲν εἶναι οἱ προηγούμενες θυσίαι καὶ προσφορές, ἀλλὰ ὁ αἵματοσυγγενικὸς δεσμὸς: "εἰ ἐτεόν γε σὸς εἰμι, πατὴρ δ' ἐμός εὔχεται εἶναι," [= ἂν εἶμαι γιὸς σου...]. Ἀκολουθεῖ ἡ προσευχὴ ποὺ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ βαριὰ κατάρα. Αὐτὸ ὥστόσο δὲν παραβιάζει τοὺς ὅρους τῆς θεοσεβείας.

29. Ὀδ. ι 519 -521 "τοῦ γάρ ἐγὼ πάϊς εἰμί, πατὴρ δ' ἐμός εὔχεται εἶναι. αὐτὸς δ', αἶ κ' ἐθέλῃσ', *ἰήσεται*, οὐδέ τις ἄλλος οὔτε θεῶν μακάρων οὔτε θνητῶν ἀνθρώπων."

30. Ὀδ. ι 526 -535 "...ὁ δ' ἔπειτα Ποσειδάωνι ἄνακτι εὐχετο, χεῖρ' ὀρέγων εἰς οὐρανὸν ἄστερόνετα· κλῦθι, Ποσειδάων γαίηοχε κυανοχαῖτα· εἰ ἐτεόν γε σὸς εἰμι, πατὴρ δ' ἐμός εὔχεται εἶναι, δὸς μὴ Ὀδυσσῆα πτολιπόρθητον οἶκαδ' ἰκέσθαι, [υἱὸν Λαέρτew, Ἰθάκη ἐν οἴκῳ] ἔχοντα.] ἀλλ' εἰ οἱ μοῖρ' ἐστί φίλους τ' ἰδέειν καὶ ἰκέσθαι οἶκον ἐνέκτιμενον καὶ ἐὴν ἐς πατρίδα γαῖαν, ὅψε κακῶς ἔλθοι, ὀλέσας ἅπο πάντας ἐταίρους, νηὸς ἐπ' ἄλλοτρίης, εὐροὶ δ' ἐν πῆματα οἴκῳ."

31. Burkert Walter, *Greek Religion*. J. Raffan, trans. Cambridge: Harvard Univ. Press. 1985, σ. 135 κ.έ.

Ἡ κατάρα κατ' ἀρχὴν ἀναφέρεται στὸν θάνατο τοῦ Ὀδυσσεύα. Ἀργότερα μετριάζεται καὶ μέσα ἀπὸ τὴν προσευχὴ τοῦ Πολυφήμου περιγράφονται ὅλα τὰ παθήματα τοῦ Ὀδυσσεύα στὴν θάλασσα καὶ τὴν Ἰθάκη. Ἡ κατάρα δομεῖται ἔτσι ὥστε νὰ μὴν μπορῇ νὰ ξεφύγῃ ὁ Ὀδυσσεύας ἀπὸ αὐτὴν "...ἂν τοῦ μέλλεται νὰ ζήσῃ ἂν εἶναι γραφτό του... νὰ γυρίσῃ πίσω ..." "εἰ οἱ μοῖρ' ἐστὶ φίλους τ' ἰδέειν καὶ ἰκέσθαι οἶκον» «ὃψὲ κακῶς ἔλθοι, ὀλέσας ἅπο πάντας ἐταίρους, νηὸς ἐπ' ἄλλοτρίης, εὖροι δ' ἐν πῆματα οἴκῳ." Καὶ σχολάζει ὁ Ὅμηρος «ὥς ἔφατ' εὐχόμενος, τοῦ δ' ἔκλυε κυανοχαίτης...".

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς κατάρας τοῦ Πολυφήμου φαίνονται ἀμέσως εἴκοσι στίχους πὺ κάτω· ὁ Δίας δὲν δέχεται τὴν θυσία τοῦ Ὀδυσσεύα γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ὀδύσεια... ("ὁ δ' οὐκ ἐμπάζετο ἱρῶν..."), πράγμα πὺ ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὸ "ἔκλυε κυανοχαίτης..." Ἐπιπλέον ὁ Δίας πρώτη φορὰ "...λόγιαζε πῶς θὰ ἀφανίζονταν ὅλα τὰ πλοῖα καὶ οἱ καρδιακοὶ σύντροφοι." ³² Ὅπως παρατηροῦμε, τὸ σχόλιο "οὐ γὰρ Κύκλωπες Διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσιν οὐδὲ θεῶν μακάρων" ³³ δὲν τὸ ἐπαληθεύει ἡ στάση τοῦ Πολυφήμου, ὅπως περιγράφεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ὅμηρο.

Ἡ κατάρα τοῦ Πολυφήμου ἦταν μιὰ ἐπαρκὴς ὄχι ὁμως καὶ ἀναγκαία αἰτία γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν συντρόφων τοῦ Ὀδυσσεύα. Τὸ οὐσιαστικὸ αἷτιο δὲν θὰ ἀργήσῃ νὰ βρεθῇ. Βρίσκεται στὴν ραψωδία μ, ὅπου οἱ σύντροφοι ὁδηγοῦνται σὲ μιὰ αὐτοκαταστροφικὴ πράξη, κατὰ τὸ "μωραίνει Κύριος ὃν βούλεται ἀπολέσαι". Μιὰ ἀντίληψη πὺ ἀπαντᾶται ἀρχικὰ στὸν Θεόγῳν καὶ ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ: "τὸ κακὸν δοκεῖν ποτ' ἐσθλὸν τῷδ' ἔμμεν, ὅτῳ φρένας θεὸς ἄγει πρὸς ἅταν· πράσσει δ' ὀλίγοστον χρόνον ἐκτὸς ἄτας". ³⁴ Μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀρχικὴ πράξη ἐκδίκησης πὺ συνιστᾶ

32. Ὀδ. ι 550-555 "ἄρνειὸν δ' ἐμοὶ οἶφ' ἐνκνήμιδες ἐταῖροι μῆλων δαιομένων δόσαν ἔξοχα· τὸν δ' ἐπὶ θινὶ Ζηνὶ κελαινεφέϊ Κρονίδῃ, ὃς πᾶσιν ἀνάσσει, ῥέξας μηρί· ἔκαιον· ὁ δ' οὐκ ἐμπάζετο ἱρῶν, ἀλλ' ὃ γε μερμηρίζεν, ὅπως ἀπολοῖατο πᾶσαι νῆες εὐσσελμοὶ καὶ ἐμοὶ ἐρίηρες ἐταῖροι."

33. Ὀδ. ι 272-280 "ὁ δέ μ' αὐτίκ' ἀμείβετο νηλέϊ θυμῷ· νῆπιός εἰς, ὃ ξεῖν', ἡ τηλόθεν εἰλήλουθας, ὃς με θεοὺς κέλεαι ἡ δειδίμεν ἡ ἀλέασθαι. οὐ γὰρ Κύκλωπες Διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσιν οὐδὲ θεῶν μακάρων, ἐπεὶ ἡ πολὺ φέρτεροί εἰμεν· οὐδ' ἂν ἐγὼ Διὸς ἔχθος ἀλευάμενος πεφιδοίμην οὔτε σεῦ οὔθ' ἐτάρων, εἰ μὴ θυμὸς με κελεύει. ἀλλὰ μοι εἴφ' ὅπῃ ἔσχες ἰὼν εὐεργέα νῆα, ἡ πού ἐπ' ἐσχατιῆς ἡ καὶ σχεδόν, ὅφρα δαείω."

34. Τὸ ἀπόσπασμα εἶναι ἀπὸ τὴν Ἀντιγόνη: 623-625 [*Sophocle*, τόμ. 1 ἐκδ. Les Belles Lettres, Paris 1955 1967 σελ.: 72-122 edr Dain, A. edr Mazon]. Ἡ ἀναφορὰ

ἵβριν, ἐκφράζεται καὶ αὐτὸς μὲ μιὰ κατάρα: "αὐτὰρ ἐγὼ μιν ἄμβροτος προσέειπον· /αἶ γὰρ δὴ ψυχῆς τε καὶ αἰώνος σε δυναίμην / εὖνιν ποιήσας πέμψαι δόμον Ἀΐδος εἴσω, /ὥς οὐκ ὀφθαλμόν γ' ἰήσεται οὐδ' ἐνοσίχθων."³⁵, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι ἐπίμεμπτο. Ἡ κορύφωση τῆς ἵβρεως εἶναι ἡ ἀμφισβήτηση τῆς θεϊκῆς δύναμης "οὐδ' ἐνοσίχθων", καὶ αὐτό του τὸ σφάλμα ἀκυροποιεῖ τὴν ὅποια ἐνδεχόμενη ἰσχὺ τῆς εὐχῆς του.

Ἀκόμα καὶ ἡ ἄρνηση του νὰ φανερώσῃ τὸ ὄνομά του, δηλώνοντας ὅτι λέγεται "Οὐτίς",³⁶ ἐνδέχεται νὰ θεωρηθῇ ἐπίσης ἵβρις, γιατί ἓνα πρόσωπο ὑπαρκτὸ ἐπιδιώκει τὴν ἀφάνεια καλυπτόμενο πίσω ἀπὸ ἓνα ψευδὲς ὄνομα. Ἡ ἀφάνεια ὁμῶς εἶναι δικαίωμα τῶν θεῶν. Ἡ ἀνθρώπινη ἀλαζονεία εἰσχωρεῖ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο στὴν σφαῖρα τῶν θεϊκῶν δικαιωμάτων. Ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ "οὐδ'"³⁷ [= οὐδεῖς] καὶ τοῦ "Οὐτίς",³⁸ ἔχουμε δυὸ προσευχές: μιὰ τοῦ Ὀδυσσεά καὶ μιὰ τοῦ Ἥλιου.

Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΑ ΠΟΥ ΔΙΑΤΥΠΩΝΕΤΑΙ ΣΑΦΩΣ³⁹
τελειώνει μὲ ἓνα παράπονο, ἐπειδὴ ὁ Δίας δὲν δέχεται τὴν θυσία του:

"Μὰ στῶν ἀρνίων τὸ μοῖρασμα μοῦ δώσανε οἱ λεβέντες, /καὶ τὸ κριάρι ξέχωρα· καὶ τό 'σφαξα στὸν ἄμμο, /τοῦ Δία τοῦ μαυρονέφελου, ποῦ εἶν' ὄλων βασιλέας, /καὶ τὰ μεριά τοῦ πρόσφερα· μὰ ἐκεῖνος ἀψηφοῦσε /θυσίες, καὶ λογάριάζε τὰ πλοῖα μας ν' ἀφανίσῃ /555 τὰ καλοσκάρωτα, μαζί μὲ τοὺς καλοὺς /συντροφούς".⁴⁰ Οὐσια-

ὑπάρχει καὶ στὸν Θεόγνη, *Ἐλεγείαι* 1.402-1.406 "...πολλάκι δ' εἰς ἄρετὴν σπεῦδει ἀνὴρ κέρδος διζήμενος, ὄντινα δαίμων πρόφρων εἰς μεγάλῃν ἀμπλακίην παράγῃ, καὶ οἱ ἔθηκε δοκεῖν, ἃ μὲν ἦι κακά, ταῦτ' ἀγάθ' εἶναι εὐμαρέως, ἃ δ' ἂν ἦι χρήσιμα, ταῦτα κακά..." *Elegiae*, Teubner, Leipzig 1971.

35. Ὀδ. ι 522 -525.

36. Ὀδ. ι 408.

37. Ὀπ.π.

38. Ὀδ. ι 408.

39. Ὀδ. ι 543 - 555 "ἀλλ' ὅτε δὴ τὴν νῆσον ἀφικόμεθ', ἔνθα περ ἄλλαι /νῆες ἐῦσσελμοι μένον ἄθροα, ἀμφὶ δ' ἑταῖροι /εἶατ' ὀδυρόμενοι, ἡμέας ποτιδέγμενοι αἰεὶ, /νῆα μὲν ἐνθ' ἑλθόντες ἐκέλαμεν ἐν ψαμάθοισιν, / [ἐκ δὲ καὶ αὐτοὶ βῆμεν ἐπὶ ῥηγμῖνι θαλάσσης.] /μῆλα δὲ Κύνλωπος γλαφυρῆς ἐκ νηὸς ἐλόντες /δασσάμεθ', ὥς μὴ τίς μοι ἀτεμβόμενος κίοι ἴσῃς. / ἀρνειὸν δ' ἐμοὶ οἶφ' ἐνκνήμιδες ἑταῖροι /μῆλων δαιομένων δόσαν ἔξοχα· τὸν δ' ἐπὶ θινὶ /Ζηνὶ κελαινεφείῳ Κρονίδῃ, ὃς πᾶσιν ἀνάσσει, /ῥέξας μῆρι' ἔκαιον· ὁ δ' οὐκ ἐμπάτετο ἱρῶν, /ἀλλ' ὃ γε μερμήριζεν, ὅπως ἀπολοῖατο πᾶσαι /νῆες ἐῦσσελμοι καὶ ἐμοὶ ἐρίηρες ἑταῖροι."

40. Ὀμήρου *Ὀδύσσεια*. Ἑμμετρὴ Μετάφραση Ἀργύρη Ἑφταλιώτη.

στικά πρόκειται για ένα είδος σιωπηρής αυτοσυνηδησίας από την πλευρά του Όδυσσέα του παραπτώματος στο όποιο είχε περιπέσει και περισσότερο εικάζει ότι ο Ζεύς "οὐκ ἐμπάζετο ἱρῶν, /ἀλλ' ὃ γε μερμήριζεν, ὅπως ἀπολοίαιτο πᾶσαι /νῆες ἐϋσσελμοὶ καὶ ἐμοὶ ἐρήγρες ἑταῖροι."

Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ είναι ουσιαστικά απαίτηση για εκδίκηση. Ζητεί όμως την επιβολή της τιμωρίας μέσω του Διός. Κατά αυτήν την έννοια θά μπορούσε να εκληφθῇ καὶ ὡς κατάρα.⁴¹ Προσδιορίζει από την αρχή ότι αὐτὸς δὲν θά πάρει κανένα είδος εκδίκησης. Οἱ θεοὶ ἀποτελοῦν ἓνα είδος ἡθμοῦ μέσα ἀπὸ τὸν ὅποιο πρέπει νὰ περάσουν ὅλες οἱ ἐπιθυμίες ἀντεκδίκησης. Ἐν συνεχείᾳ ρυθμίζεται ἡ παραπέρα ἐφαρμογή τους, σύμφωνα μὲ τὴν δική τους θέληση. Ἡ ἀπόδοση τοῦ δικαίου ἀποκτᾷ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἓναν κοσμικὸ χαρακτήρα, πὺν σχετίζεται μὲ ἓνα είδος ἐπιβολῆς τῆς θεϊκῆς ἰσχύος καὶ ἡ ἀπόδοση τῆς θεοδικίας ἀναδεικνύεται ὡς ρυθμιστικὸς παράγοντας τῆς ἡθικῆς τάξης. Φαίνεται σὰν νὰ ὑπάρχῃ ἓνα είδος ἱεραρχίας στὴν διαχείριση τοῦ "Ἀντιπεπονθότος".⁴² Ἡ ἰδεολογία αὐτή, ἀπαντᾶται ἐξαιρετικὰ συχνὰ στὸν Ἡρόδοτο, ὅπως ἤδη διατυπώθηκε,⁴³ ὅπου οἱ πράξεις ἀντεκδίκησης δὲν μένουν ποτὲ χωρὶς συνέπειες.⁴⁴ Ἐπίσης χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι, ἂν καὶ δὲν

41. Ὀδ. μ 370 - 388: "οἰμῶξας δὲ θεοῖσι μετ' ἀθανάτοισι γηγώνευν· Ζεῦ πάτερ ἦδ' ἄλλοι [ἐπὶ κλησῇ] τεῖσαι δὴ ἐτάρους Λαερτιάδεω Ὀδυσῆος, [αἴτημα τιμωρίας] οἷ μιν βοῦς ἔκτειναν ὑπέρβιον, ἧσιν ἐγὼ γε χαίρεσκον μὲν ἰὼν εἰς οὐρανὸν ἄστερόεντα, ἦδ' ὅπότε' ἄψ ἐπὶ γαίαν ἄπ' οὐρανὸθεν προτραποίμην. [αἰτιολόγηση τοῦ αἰτήματος] εἰ δέ μοι οὐ τείσουσι βοῶν ἐπεικέ' ἄμοιβήν, δύσομαι εἰς Αἴδαο καὶ ἐν νεκύεσσι φαείνω. [Ἡ ἀπειλή] τὸν δ' ἀπαμειβόμενος προσέφη νεφεληγερέτα Ζεὺς· [Ἡ ἄμεση ἀνταπόκριση τοῦ Διός] 'Ἡέλι', ἦ τοι μὲν σὺ μετ' ἀθανάτοισι φάεινε καὶ θνητοῖσι βροτοῖσιν ἐπὶ ζεῖδωρον ἄρουραν· [Τὸ αἴτημα τοῦ Διὸς νὰ μὴν πραγματοποιήσῃ τὴν ἀπειλή] τῶν δὲ κ' ἐγὼ τάχα νῆα θοὴν ἄρητι κεραυνῷ τυτθὰ βαλὼν κεάσαιμι μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ" [Ἡ ὑπόσχεση τῆς τιμωρίας].

42. Σούδα, 2708.1 "Ἀντιπεπονθότως: ἀντικειμένως, ἐναντίως.", νόμος τῆς ἀνταπόδοσης.

43. Πρβλ. ὑπόσημ. 28.

44. Ἡ τίσις εἶναι ἡ τελικὴ θεϊκὴ θέληση πὺν ὀφείλει, ὅμως, νὰ ἐρχεται ἐκ θεοῦ γιὰ νὰ μὴν καταστρέψῃ καὶ αὐτὸν πὺν τὴν χρησιμοποιεῖ. Οἱ πράξεις γιὰ τίς

πρόκειται να λάβη εκδίκηση ο ίδιος, (τηρώντας κατά μιὰ ἔννοια τὴν ἱεραρχία καὶ τὴν δεοντολογία τῆς ἐπιβολῆς τῶν ποινῶν), ἀπειλεῖ ὡς ἱσότημος, ἴσως καὶ ὡς ἀνώτερος, ἀφοῦ θὰ ἀποσύρει τὸ φῶς ἀπὸ θνητοὺς καὶ ἀθανάτους· δὲν μνημονεύει φιλία ἢ προσφορὰς καὶ παρόλα αὐτὰ εἰσπράττει τὴν διαβεβαίωση: "Ἐγὼ μὲ φλογερὸ ἀστρο-πέλεκκο σὲ χίλια δυὸ κομμάτια θὰ σπάσω τὸ γοργὸ καράβι τοὺς".⁴⁵

ΜΙΑ ΕΝΤΕΛΩΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΥ ΤΥΠΟΥ ΠΡΟΣΕΥΧΗ, ΕΠΕΙΔΗ ΕΙΝΑΙ ΠΟΛΥ ΚΟΝΤΑ στὴν μαγεία καὶ τὴν νεκρομαντεία εἶναι αὐτὴ ποὺ περιγράφεται στὴν ραψωδία κ 515-517⁴⁶, καὶ λ 523-550, ἂν καὶ ξεφεύγῃ ἀπὸ τὸν τύπο τῶν προηγουμένων. Γενικώτερα στοὺς ἀρχαίους "Ἕλληνες οἱ θυσίεις καὶ οἱ προσευχῆς ποὺ γίνονται πρὸς τιμὴν τῶν νεκρῶν δὲν γίνονται πάνω σὲ βωμό, ἀλλὰ κατασκευάζαν "βόθρον", δηλαδὴ ἔσκαβαν λάκκο στὴν γῆ μέσα, στὸν ὁποῖον ἔρεε τὸ αἷμα. Αὐτὸ συνδέεται μὲ τὴν ἰδέα ὅτι τὸ αἷμα ποὺ ρεεῖ πρὸς τὰ κάτω φθάνει στοὺς νεκρούς· ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς *Ὀδύσσειας* εἶναι τὸ παλαιότερο καὶ ἐγκυρότερο κείμενο, ὅπου γίνεται μιὰ τέτοια θυσία μὲ σκοπὸ τὴν ἐκπλήρωση κάποιου ἄμεσα ἐπιθυμητοῦ στόχου.⁴⁷

Ὁ Ὀδυσσεύς μετὰ τὴν τριπλὴ σπονδὴ καὶ προσευχή, σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίες τῆς Κίρκης, σκάβει λάκκο στὸ ἄκρο τοῦ κόσμου, νὰ κἀνὴ παράκληση στὰ ἄψυχα κεφάλια τῶν νεκρῶν καὶ νὰ τοὺς τάξῃ ὅτι ὅταν φθάσῃ στὴν Ἰθάκῃ θὰ τοὺς προσφέρει "τὴν πιὸ τρανὴ στέρφα γελάδα καίγοντας μαζί περίσσια δῶρα". Ὑστερα ἀπὸ σπονδὴ καὶ προσευχὴ στὸν Ἄδη καὶ τὴν Περσεφόνῃ σφάζει ἕνα κριάρι καὶ ἕνα μαῦρο πρόβατο, μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε τὸ αἷμα νὰ ρεῦσῃ μέσα. Αὐτὸ

ὁποῖες δὲν ἐπιδιώκει ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος τὴν τιμωρία εἶναι πιὸ συμμετρικές, ὅπως στὴν ἱστορία τοῦ Ἀγρίωνα: *Ἰστ.* 1.24.28-1.24.30 & *Ἰστ.* 1.24.30 - 1.24.32, σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὴ τοῦ Ἀστυάγῃ. *Ἰστ.* 1.129. 5-1.129.18.

45. Ὁδ. μ 385 - 388.

46. Ὁδ. κ 516 - 534 ἔνθα δ' ἐπειθ', ἥρως, χριμφθεὶς πέλας, ὥς σε κελεύω, βόθρον ὀρύζω ὅσον τε πυγούσιον ἔνθα καὶ ἔνθα, ἅμφ' αὐτῷ δὲ χοὴν χεῖσθαι πᾶσιν νεκύεσσι, πρῶτα μελικρῆτα, μετέπειτα δὲ ἡδέϊ οἶνω, τὸ τρίτον αὐτῷ ὕδατι· ἐπὶ δ' ἄλφιστα λευκὰ παλύνει. [...].ἐπαινῇ Περσεφονείῃ".

47. M. P. Nilsson, *The Mycenaean Origin of Greek Mythology* (1932), ἑλ. Μτφρ. Μαζαράκης Α., ἐκδ. Δωδώνη, Ἀθήνα 1979, σσ. 227-252 ἐπίσης J.E. Lowe, *Magic in Greek and Latin Literature* (London: Basil Blackwell 1929) pp. 72-90 & W. Burkert, *Structure and History in Greek Mythology and Ritual* (Los Angeles and Berkeley: University of California Press, 1979), ἑλλ. μτφρ. Ἡ. Ἀνδρεάδης, ἐκδ. Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1993, σσ. 84 -102.

έχει ως συνέπεια να συγκεντρωθούν οι ψυχές να πιούν αίμα και με τόν τρόπο αυτό αποκοτούν ένα είδος προσωρινής συνείδησης.

Αυτό είναι περισσότερο μιὰ ιερουργία, μιὰ μαγικοτελεστική τελετουργία και λιγότερο, μιὰ προσευχή. Ἡ νέκυια ἐκτός ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἄλλων προσευχῶν (θυσία, ἐπίκληση, σπονδές και χοές) ἔχει και ὁρισμένα ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χαρακτηριστικὰ τῆς μαγείας.

Ἡ νέκυια ἐκφράζει ἴσως ἓνα ἐνδιάμεσο στάδιο ἀνάμεσα στὴν μαγικὴ τελετουργία και τὴν θρησκευτικοῦ τύπου ἐπίκληση με ἔντονο τὸ μυθικὸ στοιχεῖο. Ἡ μαγεία ἔχει ἓνα ἄμεσο τρόπο νὰ παρεμβαίνει στὰ πράγματα, δρᾷ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως ἡ ἄμεση πράξη. Ἐπομένως ἐξαναγκάζει και ὑποχρεώνει. Δρᾷ, δηλαδή, δεσμευτικά και ρυθμιστικά. Ὁ ρόλος της στὸ πρῶμο στάδιο τῆς ἀνθρώπινης σκέψης εἶναι ρυθμιστικός. Ἀντίθετα ἡ θρησκεία με τὸ τυπικὸ και τὴν λατρεία της ὑπάγει τὰ πράγματα σὲ ἓνα σύστημα, ὅπου ὁ ρόλος της εἶναι καθαρὰ συμφιλιωτικός, δηλαδή ὑποκαθιστᾷ τὸ διαταραγμένο σύστημα κυριαρχίας.

Ὁ μάγος εἶναι ὁ διαμεσολαβητὴς πὺν δρᾷ γιὰ λογαριασμὸ τῆς κοινότητος κατὰ τρόπο ἰσότιμο με τὰ πνεύματα. Ἀντιθέτως ὁ ἱερέας ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τμῆμα μιᾶς ἱεραρχίας στὴν κοινωνία στὴν ὁποία ἐντάσσεται, δρᾷ τελετουργικά και ἱκετευτικά. Ὁ ρόλος του εἶναι παρεμβατικός και συμφιλιωτικός, ὅπου ὁμως ἡ ἐπικυρίαρχη θέση ἀνήκει στοὺς ἄλλους. Ὁ μάγος δρᾷ ἔναντι τῶν πνευμάτων και τῶν δυνάμεων κατὰ ἓνα τρόπο ἰσοδύναμο. Προσπαθεῖ νὰ ἐξημερώση, νὰ φοβίση ἢ νὰ ὑποχρεώση τὰ πνεύματα. Ὁ ἱερέας τὰ ἱκετεύει. Στὴν ραψωδία λ ὁ Ὅδυσσέας ἐμποδίζει με τὸ ξίφος τὰ πνεύματα τῶν νεκρῶν νὰ πιούν αἷμα, τὰ ἀπειλεῖ, τὰ ἐκφοβίζει και λαμβάνει ὑποσχέσεις προκειμένου νὰ ἐπιτρέψη κάτι. Ἡ στάση αὐτὴ εἶναι περισσότερο κοντὰ στὴν μαγεία. Ἡ ἄξια του, ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἔγκειται στὸ ὅτι ἡ πρακτικὴ πὺν περιγράφει ἔχει πολλὰ μαγικοτελετουργικά χαρακτηριστικά. Βεβαίως δὲν ἐμφανίζονται οἱ ἐνέργειες τοῦ Ὅδυσσέα στὸ πλαίσιο ἐνὸς ἀνοργάνωτου θεσμοῦ, ὅπως εἶναι ἡ μαγεία. Οὔτε ὡς ἐνέργειες μιᾶς τελετουργίας πὺν δὲν ἀποτελεῖ μέρος μιᾶς ἀποδεκτῆς πρακτικῆς και πὺν τείνει πρὸς τὸ ἀπαγορευμένο.⁴⁸ Ἐπομένως γιὰ τίς περιγραφόμενες προσευχές

48. Marcel Mauss, *General Theory of Magic*, (Routledge Classics) Publisher Routledge Publication, ὅπ.π., σ. 54 κ.ἐξ.

στήν ραψωδία λ μπορούμε νά χρησιμοποιήσωμε τὰ ἴδια κριτήρια, ἀρκεῖ νά τίς θεωρήσωμε προσευχές μιᾶς ἰδιαίτης περιπτώσεως. Τό στοιχεῖο τῆς ἰκεσίας λείπει τελείως, καθὼς ἐπίσης καί τὸ στοιχεῖο τῆς ἀρχῆς. Ὑπονοεῖται ὥστόσο στήν περίπτωσι τοῦ Ἄδῃ καί τῆς Περσεφόνης, "ἐπέυξασθαι δὲ θεοῖσιν, ἰφθίμω τ' Ἀΐδῃ καί ἐπαινῇ Περσεφονείῃ".⁴⁹ Ἐμφανίζονται ὁμως πολὺ ἔντονα τὰ στοιχεῖα τῆς πίστεως σὲ μιὰ πρακτικὴ ποὺ περιλαμβάνει κατ' ἀρχὰς τὴν ἰδέα τῆς δύναμης ἢ ἀκόμα καλλίτερα τῆς μαγικῆς δυναμικῆς. Ἡ δύναμη τῆς τελετουργίας καί τῶν πνευμάτων δὲν ἀποτελοῦν παρὰ ἐκφράσεις τῆς αὐτῆς μαγικῆς δυναμικῆς. Τὸ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτῆς δὲν εἶναι αὐτοδύναμα. Τὸ αἷμα, οἱ ψυχές, ἡ θυσία δροῦν ὡς αἷτια καί αἰτιατά, δροῦν ὡς τμήματα μιᾶς εὐρύτερης διανοητικῆς πραγματικότητος, ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ προκύψει αὐτὸ ποὺ ἀργότερα ὀνομάσθηκε "ἱερόν". Σὲ αὐτὴ τὴν φάσιν ὁμως αὐτὴ ἡ ἰδέα ἐμφανίζεται ἀπροσδιόριστῃ καί συγκεχυμένῃ.⁵⁰

Γι' αὐτὸ οἱ ἐπικλήσεις καί οἱ προσευχές στήν νέκυια ἔχουν μιὰ ἰδιαίτην σημασίαν, γιατί ἐκφράζουν ἓνα ἐνδιάμεσο στάδιον ἀνάμεσα στήν θρησκείαν καί τίς μαγικοτελεστικὰς ἱερουργίας.

ΣΤΗΝ ΡΑΨΩΔΙΑ Ν ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ ΑΝΑΜΕΣΑ στίς συνομιλίας τῆς Ἀθηνᾶς καί τοῦ Ὀδυσσεύ, ὑπάρχει ἡ προσευχή τοῦ Ὀδυσσεύ στίς Νύμφας.

Ἡ προσευχή αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ποὺ ἔχει περισσότερον ἔντονον χαρακτῆρα εὐχαριστίας παρὰ ἰκεσίας. Ἡ στάσις τοῦ πιστοῦ εἶναι ἡ τυπικὴ στάσις ἰκεσίας, τὰ χεῖρα εἶναι ὑψωμένα, τὸ περιεχόμενον ὁμως δὲν εἶναι ἰκετευτικόν: "Νύμφαι Νηϊάδες, κοῦραι Διὸς, ... χαίρετ'".⁵¹ Ἀκολουθεῖ ἡ ὑπόσχεσις τῶν δώρων.

Ἰδιαίτη ἐντύπωσις κάνει ὁ χαιρετισμὸς "γιά χαρά, χαίρετε...". Ὁ χαιρετισμὸς αὐτὸς θυμίζει τὴν συνήθειαν τοῦ Σωκράτη νὰ ἀπευ-

49. Ὀδ. λ. 46 -47

50. πρβλ. Λεκατοῦ Π., *Ἡ Ψυχὴ*, ἐκδ. Δίφρος, Ἀθήνα χ. χρ., ἰδιαίτερα σὺν 50 κεφάλαιον, σσ. 424-472.

51. "αὐτίκα δὲ Νύμφῃσ' ἠρήσατο χεῖρας ἀνασχόν. Νύμφαι Νηϊάδες, κοῦραι Διὸς, οὐ ποτ' ἐγὼ γε ὄψεσθ' ὑμῖν ἐφάμην· νῦν δ' εὐχολῆσ' ἀγανῆσι χαίρετ'· ἅταρ καὶ δῶρα διδώσομεν, ὥς τὸ πάρος περ, αἱ κεν ἔῃ πρόφρων με Διὸς θυγάτηρ ἀγελείῃ αὐτόν τε ζῶειν καὶ μοι φίλον νιὸν ἄεξῃ. τὸν δ' αὖτε προσέειπε θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη· θάρσει, μὴ τοι ταῦτα μετὰ φρεσσί σῃσι μελόντων· ἄλλὰ χρήματα μὲν μυχθῶ ἄντρον θεσπεσίῳ τοι θεῖον αὐτίκα νῦν, ἵνα περ τάδε τοι σὸα μίμνη· αὐτοὶ δὲ φραζώμεθ' ὅπως ὅχ' ἄριστα γένηται." Ὀδ. ν 355 -365.

θύνεται μ' αὐτὸν τὸν τρόπο στὸν ἀνατέλλοντα ἥλιο⁵² καὶ ἡ ἴδια συμπεριφορὰ περιγράφεται καὶ στοὺς *Νόμους* τοῦ Πλάτωνος.⁵³ Ἐπίσης στὸ *Ἡσιόδου Ἔργα καὶ Ἡμέραι*.⁵⁴ Αὐτὸ συνδέεται μὲ τὴν μεγαλύτερη οἰκειότητα ποὺ αἰσθάνονταν ὅτι εἶχαν ἀπέναντι στὸ θεῖον καὶ τὴν ἀσαφῆ ὁριοθέτηση τῆς σφαίρας τοῦ ἱεροῦ.

Ἡ ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΑΥΤΗ ΔΙΑΣΥΝΔΕΕΤΑΙ ΜΕ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΕΠΙΚΛΗΣΗ στὴν ραψωδία ρ ὅπου ὁ Εὐμαιοὺς μὲ τὸν Ὀδυσσεά περνοῦν ἀπὸ τὸ ἱερὸ δάσος τὸ ἀφιερωμένο στὶς Νύμφες (206). Στὸ σημεῖο ὅπου ἦταν ὁ βωμὸς τῶν Νυμφῶν ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Εὐμαιοὺς συναντοῦν τὸν Μελάνθιο. Μετὰ τὴν ὕβριστική συμπεριφορὰ τοῦ βοσκοῦ Μελάνθιου ὁ Εὐμαιοὺς καταριέται "εὗξατο", κρατῶντας τὸ ἐξωτερικὸ τυπικὸ μοτίβο τῆς προσευχῆς.⁵⁵ "μέγα δ' εὗξατο χεῖρας ἀνασχών· Νύμφαι κρηναῖαι, κοῦραι Διὸς, εἴ ποτ' Ὀδυσσεὺς ὕμῃ ἐπὶ μῆρι' ἔκηε, καλῦψας πίοινη δημῷ, ἀρῶν ἡδ' ἐρίφων, τότε μοι κρηῆνατ' ἐέλδωρ, ὥς ἔλθοι μὲν κείνος ἀνὴρ, ἀγάγοι δέ ἐ δαίμων. τῷ κέ τοι ἀγαλῖας γε διασκεδάσειεν ἀπάσας, τὰς νῦν ὑβρίζων φορέεις, ἀλαλήμενος αἰεὶ ἄστυ κατ'· αὐτὰρ μῆλα κακοὶ φθείρουσι νομῆες".

Τὴν προσευχὴ αὐτὴ, ἐνισχυτικὴ τῆς προηγουμένης, ἰσχυροποιεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι γίνεται γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Ὀδυσσεά μὲ τὴν μεσολάβηση κάποιου ἄλλου ποὺ ζητεῖ τὴν ἐπιβολὴ τῆς τιμωρίας. Κατὰ μιὰ ἔννοια δὲν νομιμοποιεῖ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ Ὀδυσσεά καὶ ἀπέναντι στοὺς δούλους, περιγράφοντάς τιν καὶ ἐκ τῶν προτέρων σὰν ἐκπλήρωση μιᾶς εὐχῆς.

ΕΠΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΡΑΨΩΔΙΑ ξ⁵⁶ ἔχει ἐμφανισθῇ καὶ πάλι ὁ Εὐμαιοὺς

52. "ἅμα δ' ἐφύλαττον αὐτὸν εἰ καὶ τὴν νύκτα ἐσθήξοι. ὁ δὲ εἰσθήκει μέχρι ἔως ἐγένετο καὶ ἥλιος ἀνέσχεν· ἔπειτα ὥχεται ἀπὸ τῶν προσευξάμενων τῇ ἡλίῳ..." Πλάτ. *Συμπόσιο* 220 d2- d5 *Symposium, Platonis opera*, Clarendon Press, Oxford, 1901.

53. "ὅτι μάλιστα οὖν θεοὺς εὐχαῖς προσδιαλεγόμενους καὶ ἱκεταῖς, ἀνατέλλοντός τε ἡλίου καὶ σελήνης καὶ πρὸς δυσμὰς ἰόντων προκυλίσεις ἅμα καὶ προσκυνήσεις ἀκοῦοντές τε καὶ ὁρῶντες Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων πάντων" Πλάτωνος *Νόμοι*, 887e1-4, Πλάτ. "Ὅροι 411a7-411b2, "Ἥλιος πῦρ οὐράνιον· ὁ μόνον ἀπ' ἡοῦς μέχρι δειλῆς τοῖς αὐτοῖς ἔστιν ὁραθῆναι ἄστρον ἡμεροφανές· ζῶον αἰδίων ἔμψυχον τὸ μέγιστον".

54. "δύναμιν δ' ἔρδειν ἱερὸν ἀθανάτοισι θεοῖσιν ἀγνώως καὶ καθαρῶς, ἐπὶ δ' ἀγαλὰ μῆρια καίειν· ἄλλοτε δὲ σπονδῇσι θύεσσι τε ἱλάσκεσθαι, ἡμὲν ὅτ' εὐνάζῃ καὶ ὅτ' ἂν φάος ἱερὸν ἔλθῃ, ὥς κέ τοι ἱλαὸν κραδίην καὶ θυμὸν ἔχωσιν, ὅφρ' ἄλλων ὦνῃ κληρὸν μὴ τὸν τεὸν ἄλλος." *Opera et diesi, Hesiodi opera*, Clarendon Press, Oxford, 1970, ἐπιμέλεια Solmsen, F., στ. 336-341.

55. Ὀδ. ρ 239 -246.

56. Ὀδ. ξ 415-453.

ὡς ὑπόδειγμα εὐσέβειας, ὅταν σφάζῃ ἕναν χοῖρο γιὰ τὸν Ὀδυσσεά, τυλίγοντας τὰ κομμάτια τοῦ ὁμοῦ κρέατος μὲ λίπος "ὁ δ' ὠμοθετεῖτο συβώτης, πάντων ἀρχόμενος μελέων, ἐς πίονα δημόν..."⁵⁷ τὰ πασπαλίζει μὲ κριθάλευρο καὶ μετὰ τὰ ρίχνει στὴν φωτιά, κατὰ τὴν διανομὴ τοῦ κρέατος βάζει κατὰ μέρος μιὰ ἀπὸ τὶς ἑπτὰ μερίδες γιὰ τὸν Ἑρμῆ καὶ τὶς Νύμφες. Προτοῦ ἀρχίσουν οἱ συνδαιτυμόνες νὰ τρῶνε, θυσιάζει βάζοντας στὴν φωτιά τὰ πρῶτα κομμάτια "ἄργματα"⁵⁸, κάνει σπονδὴ μὲ μαῦρο κρασί καὶ εὐχεται νὰ ἐπιστρέψῃ πιά ὁ Ὀδυσσεάς: "καὶ ἐπεύχετο πᾶσι θεοῖσι νοστήσαι Ὀδυσῆα πολύφρονα ὄνδε δόμονδε....".⁵⁹

Ἡ προσευχὴ αὐτὴ ἔχει τὸν ἴδιο χαρακτήρα μὲ τὴν προηγούμενη. Εἶναι προσευχὴ γιὰ κάποιον ἄλλον καὶ μάλιστα χωρὶς ἰδιαίτερο ὄφελος. Ἐπομένως προσεγγίζει ὅρους εὐσέβειας μεταγενεστέρων χρόνων ἐκθειάζοντας ταυτόχρονα τὴν ἀφοσίωση καὶ τὴν πίστη ὡς σημαντικὲς ἀρετές.

ΣΤΗΝ ΡΑΨΩΔΙΑ ὅ ΥΠΑΡΧΕΙ Ἡ ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΗΣ ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ.
Ἡ Πηνελόπη ἀπευθύνεται στὴν Ἄρτεμη, διατυπώνοντας τὴν παρά-
ξενη εὐχὴ ὅχι γιὰ σωτηρία, ἀλλὰ γιὰ θάνατο:

"πρῶτα στήν Ἄρτεμη ἢ λαμπρὴ γυναῖκα προσευκίεται· /*Χαριτωμένη μου Ἄρτεμη, κόρη τοῦ Δία, μακάρι /νὰ μ' ἔτρωγε ἢ σαῖτα σου χτυπώντας μου τὰ στήθη, /*γιά ἃς μ' ἄρπαξε ὁλοάξαφνα κι ἃς μ' ἔφερνε ἀνεμούρα /στ' ἀχνὰ περάσματα, ἀπ' ἐκεῖ στοῦ ρέμα νὰ μὲ ρίξῃ /*ποῦ καταπίσω τρέχοντας ὁ Ὠκεανὸς προβάλλει /*Καὶ σάν ποῦ ἄνεμοι πῆρνανε τὶς κόρες τοῦ Παντάρου, [...] /*τρέξαν οἱ Ἀρπυιες τότες,*⁶⁰ /κι

57. Ὀδ. ξ 427 -428.

58. Ὀδ. ξ 446 -448 "ἡ ῥα, καὶ ἄργματα θύσε θεοῖο· αἰεγενέτησι, σπείσας δ' αἶθοπα οἶνον Ὀδυσσῆϊ πτολιπόρθω ἐν χεῖρεσσιν ἔθηκεν".

59. Ὀδ. ξ 423 424.

60. Ἀρπυιες : Ἡ κατανόηση τῆς φύσης τῶν θεαινῶν αὐτῶν ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ τὴν κατανόηση τῆς προσευχῆς. Οἱ φτερωτές Ἀρπυιες ἦταν καὶ αὐτές, ὅπως οἱ Βορεάδες, δαίμονες τοῦ ἀνέμου. Αὐτὸ ἄλλωστε ὑπαινίσσονται καὶ τὰ ὀνόματα ποῦ τοὺς ἀποδίδει ὁ Ἡσίοδος: Ἀελλῶ καὶ Ὠκυπέτῃ, ἢ Ἀελλῶ καὶ ἢ Ὠκυπέτῃ εἶχαν ἀδελφὴ τοὺς τὴν Ἰριδα. Οἱ τρεῖς Ἀρπυιες (Ἀελλῶ, Κελαινὴ ἢ Θύελλα καὶ ἡ γοργόφτερη Ὠκυπέτῃ), ἦταν ἐξ ἴσου γοργόγορες μὲ τὴν ἀδελφὴ τοὺς Ἰριδα καὶ παρουσιάζονταν ὡς δύσμορφα τέρατα, ἀγγελιαφόροι τοῦ θανάτου. Ἀρπακτικές (ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομά τοὺς) καὶ ταχεῖς ὅπως ὁ ἄνεμος, ὑπηρετοῦσαν τὸν Ἄδη καὶ κατοικοῦσαν στὴν ἄκρῃ τοῦ κόσμου. Οἱ Λάμινες καὶ οἱ Στρίγγλες τῆς νεοελληνικῆς μυθολογίας, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχαιοελληνικὲς Ἑρινύες ἔχουν πολλὰ κοινὰ μὲ τὶς Ἀρπυιες.

ἀρπάξανε τὶς κοπελιές, στίς μαῦρες Ἑρινύες /τὶς φέραν καὶ τὶς δώσανε, γιὰ νὰ τὶς ἔχουν σκλάβες· /80 ἔτσι ἄς μ' ἀφάνιζαν οἱ θεοὶ οἱ ἀθάνατοι κι ἐμένα, /κι ἄς μὲ βαροῦσε ἡ Ἄρτεμη, ποὺ τὸ Δυσσέα στὸ νοῦ μου /θωρῶντας, στοῦ Ἄδη τὰ φοριχτὰ νὰ κατεβῶ λημέρια".⁶¹

Οἱ Ἄρπυιες, τὶς ὁποῖες μνημονεύει ἡ Πηνελόπη, εἶχαν τὴν καταστροφικὴ δύναμη τῆς θύελλας καὶ μ' αὐτὴν ταυτίζονται στὸν Ὅμηρο. Προκαλοῦσαν τρόμο στοὺς ἀνθρώπους, γιὰτὶ ἄρπαζαν τοὺς ἴδιους καὶ τὰ ὑπάρχοντά τους,⁶² ὅπως ἄλλωστε δηλώνει καὶ τὸ ὄνομά τους, (Ἄρπυιες - ἀνερέπτομαι - ἀρπάζω). Ἔτσι ἄρπαξαν καὶ τὶς θυγατέρες τοῦ Πανδάρεου καὶ τὶς πῆγαν δοῦλες στίς Ἑρινύες.⁶³ Οἱ Ἄρπυιες, ἂν καὶ θεότητες τοῦ ἀνέμου, σχετίζονται ἅμεσα μὲ τὸν κόσμον τῶν νεκρῶν, ἀφοῦ ὁποῖον θνητὸ ἄρπαζαν ἐκεῖνος δὲν γύριζε πάλι πίσω. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Πηνελόπη, ἀπελπισμένη ἀπὸ τὴν πολύχρονη ἀπουσία τοῦ ἀνδρα τῆς, παρακαλεῖ νὰ τὴν πάρουν οἱ θύελλες γιὰ νὰ σωθῇ ἀπὸ τὰ βάσανα τῆς ζωῆς τῆς.⁶⁴ Ἡ προσευχὴ ποὺ ἀπευθύνεται στὴν Ἄρτεμη καὶ διατυπώνεται ὡς εὐχή, ἐνῶ οὐσιαστικὰ εὔχεται τὸ ἀποτρόπαιο, στὴν πραγματικότητα εἶναι κατάρα, σημαίνει ὅτι εἶναι μιὰ κραυγὴ ἀπελπισίας, ἐκφράζει ἕναν ὕστατο τρόπο, γιὰτὶ πιστεύει ὅτι δὲν ἔχει πιά νὰ ἐλπίση τίποτα καὶ εὔχεται τὸν θάνατό τῆς. Ἡ ψυχολογία τῆς εἶναι τέτοια ὥστε νὰ θεωρῇ προτιμότερο ἀπὸ τὴν ζωὴ ἕναν θάνατο ἐφιαλτικό. Ἡ προσευχὴ αὐτὴ, ἂν καὶ εἶναι ἱκεσία, θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ κατάρα μὲ τὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, δηλαδὴ ἀρά.

ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΑ Ο ΟΠΟΙΟΣ ΑΚΟΥ-
ΓΟΝΤΑΣ τὴν προσευχὴ τῆς Πηνελόπης ἀντεύχεται: "Διὶ δ' εὔξατο
χείρας ἀνασχών· Ζεῦ πάτερ, εἰ μ' ἐθέλοντες ἐπὶ τραφερόῃν τε καὶ
ὑγρὴν ἦγετ' ἐμὴν ἐς γαῖαν, ἐπεὶ μ' ἐκακώσατε λίην, φῆμην τίς μοι
φάσθω ἐγειρομένων ἀνθρώπων ἔνδοθεν, ἔκτοθεν δὲ Διὸς τέρας
ἄλλο φανήτω. ὥς ἔφατ' εὐχόμενος· τοῦ δ' ἔκλυε μητίετα Ζεὺς,
αὐτίκα δ' ἐβρόντησεν ἅπ' αἰγλήεντος Ὀλύμπου, ὑψόθεν ἐκ νεφέων·
γῆθησε δὲ δῖος Ὀδυσσεύς".⁶⁵ Ἡ ἱκεσία τοῦ Ὀδυσσεά ἔχει τυπικὴ

61. Ὅμηρου Ὀδύσεια, Ἑμμετρὴ Μετάφραση Ἀργύρη Ἑφταλιώτη,
[<http://users.otenet.gr/~aper/homer/odm0m.htm>], στ. 59-82.

62. Ὀδ. α 241, ν 77.

63. Ὀδ. ν 66-78.

64. Ὀδ. ν 79.

65. Ὀδ. ν 97-104.

μορφή: με δυνατή φωνή ὑψώνει τὰ χέρια πρὸς τὸν οὐρανὸ μετὰ τις παλάμες πρὸς τὰ ἐπάνω, ζητεῖ μιὰ διοσημία ἕνα θεϊκὸ σημάδι μιὰ φωνή καὶ τοῦ ἀπαντᾶ ὁ ἴδιος ὁ Δίας μετὰ τὸν κεραυνὸ του. Ἡ ἐπιτυχία του εἶναι πλέον ἐξασφαλισμένη. Ταυτόχρονα ἡ εὐχή του συμπύπτει μετὰ τὴν εὐχή-κατάρρα μιᾶς δούλης ποὺ γίνεται πάλι μετὰ ἀφορμὴ τὸν ἴδιο κεραυνὸ τοῦ Δία.

Ἡ ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ,⁶⁶ ἡ ὁποία ἐπίσης προσεύχεται δυνατὰ γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν μνηστήρων, μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ τὴν ἀκούσῃ ὁ Ὅδυσσεύς γίνεται μετὰ ἀφορμὴ τὸν ἴδιο κεραυνὸ τοῦ Δία ποὺ ἐκλαμβάνεται ὡς θεϊκὸ σημεῖο καὶ ἐρμηνεύεται ὡς δηλωτικὸ κάποιας κρυμμένης θεϊκῆς βούλησης, τὴν ὁποία καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐνεργοποιήσῃ μετὰ κάποια εὐχή-κατάρρα. Ἔτσι φαίνεται ὅτι ἡ μνηστηροφονία ποὺ θὰ ἀκολουθήσῃ, σχεδὸν ἄμεσα, δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἐκπλήρωση μιᾶς ἁρᾶς.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ ΘΑ ΛΕΓΑΜΕ ὅτι ἀπὸ τίς προσευχῆς ποὺ ἐξετάσθηκαν, ἡ προσευχή τοῦ Τηλεμάχου δὲν ἔχει σαφὴ τύπο, δὲν εἶναι ἱκεσία ἐκφράζει ἀπλῶς ἕνα παράπονο καὶ ἡ θεὰ ἀνταποκρίνεται ἄμεσα. Ἡ προσευχή τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Πύλο, ἂν καὶ ἔχη τὰ στοιχεῖα τῆς ἱκεσίας, γίνεται μετὰ ἀφορμὴ μιᾶς ἐκατόμβης ποὺ ὀργανώνεται στὸ πλαίσιο μιᾶς δημοτελοῦς ἐορτῆς. Ἡ προσευχή τοῦ Ὀδυσσεύα στὸν Ποταμὸ ἔχει τὴν δική της ἰδιομορφία. Ὁ Ὀδυσσεύς δὲν ἱκετεύει προσευχόμενος ἀκολουθώντας κάποιο

66. Ὀδ. ν 97-123 "Διὶ δ' εὖξ' αὖτο χεῖρας ἀνασχών· Ζεὺ πάτερ, εἴ μ' ἐθέλον-τες ἐπὶ τραφερὴν τε καὶ ὑγρὴν ἦγες· ἐμὴν ἔς γαῖαν, ἐπεὶ μ' ἐκακώσατε λίην, φῆμιν τίς μοι φάσθω ἐγειρομένον ἀνθρώπων ἔνδοθεν, ἔκτοσθεν δὲ Διὸς τέρας ἄλλο φανήτω. ὡς ἔφατ' εὐχόμενος· τοῦ δ' ἐκλυε μητιέτα Ζεὺς, αὐτίκα δ' ἐβρόντησεν ἅπ' αἰγλήεντος Ὀλύμπου, ὑψόθεν ἐκ νεφέων· γῆθησε δὲ διὸς Ὀδυσσεύς. φῆμιν δ' ἐξ οἴκοιο γυνὴ προέηκεν ἄλειτουργις πλησίον, ἔνθ' ἄρα οἱ μῦλα εἶατο ποιμένι λαῶν. τῆσιν δώδεκα πᾶσαι ἐπερρώοντο γυναῖκες ἄλφιτα τεύχουσαι καὶ ἀλείατα, μυελὸν ἀνδρῶν· αἱ μὲν ἄρ' ἄλλαι εὐδον, ἐπεὶ κατὰ πυρὸν ἄλεσαν, ἡ δὲ μὴ οὐ πω παύει· ἀφανροτάη δὲ τέτυκτο· ἡ ἄρα μύλην στήσασα ἔπος φάτο, σῆμα ἄνακτι· Ζεὺ πάτερ, ὅς τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισιν ἀνάσσεις, ἡ μεγάλ' ἐβρόντησας ἅπ' οὐρανοῦ ἀστερόεντος, οὐδὲ ποθὶ νέφος ἐστί· τέρας νύ τε φ' τόδε φαίνεις, κρῆνον νῦν καὶ ἐμοὶ δειλὴ ἔπος, ὅτι κεν εἴπω· μνηστήρες πύματόν τε καὶ ὕστατον ἥματι τῷδε ἐν μεγάροισ' Ὀδυσῆος ἐλοιάτο δαῖτ' ἐρατεινήν, οἳ δὴ μοι καμάτῳ θυμαλγέϊ γούνατ' ἔλυσαν ἄλφιτα τευχούσῃ· νῦν ὕστατα δειπνήσειαν. ὡς ἄρ' ἔφη, χαίρειν δὲ κληδόνι διὸς Ὀδυσσεὺς Ζηνὸς τε βροντῇ· φάτο γάρ τείσασθαι ἀλείτας, αἱ δ' ἄλλαι δμῳαὶ κατὰ δῶματα κάλ' Ὀδυσῆος ἀγρόμεναι ἀνέκαιον ἐπ' ἐσχάτῃ ἀκάματον πῦρ."

τυπικό, είναι ὁλος ἓνας ἰκέτης ἀφημένος στήν ἀπόλυτη ἐξουσία τοῦ θεοῦ, πού ἐδῶ συμπίπτει μέ ἓνα στοιχείο τῆς φύσης. Ἐπομένως ἀπό τίς προσευχές αὐτές οἱ ἔξι εἶναι δυνατόν νά θεωρηθοῦν ἰκεσίες, ἔξι εἶναι κατάρες καί μιᾶ εἶναι εὐχαριστία μέ τήν μορφή ἑνός χαιρετισμοῦ. Ἀπό τίς ἰκεσίες ἡ προσευχή τῆς Πηνελόπης ἐμπεριέχει μιᾶ ἰκεσία καί μιᾶ κατάρα. Ἐπὶ πλέον μπορούμε νά ἀναφέρουμε καί τήν προσευχή τῆς νέκριας, ἃν καί ἐντάσσεται στοῦ πλαίσιου τῆς νεκρομαντείας.

Σέ ἀντίθεση μέ τήν δική μας περί προσευχῆς ἀντίληψη, παρατηροῦμε ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς, στίς πιό δύσκολες γι' αὐτόν ὥρες, ὅταν κινδυνεύη νά πνιγῇ, νά κτυπηθῇ στά βράχια, νά τὸν ἀρπάξῃ τὸ τέρας ἡ διατρέχει ὅποιονδήποτε ἄλλον κίνδυνο, δέν καταφεύγει σέ κανένα εἶδος νοερῆς ἐπικλήσης, πού σημαίνει ὅτι ἡ προσευχή δέν εἶχε νόημα ὡς ἐπικλήση στίς δύσκολες ὥρες, γιατί ὁ θεὸς δέν εἰσακούει τίποτε, ἃν δέν τηρῆται κάποιος τύπος· μάλιστα δέν φαίνεται ὅτι ἡ βαρύτητα ἀποδίδεται περισσότερο στὸν τύπο καί καθόλου στήν οὐσιαστική ἢ ἐσωτερική εὐσέβεια. Ἀπὸ τὸ τυπικὸ τῶν προσευχῶν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ σχῆμα ἐξαρτᾶται καί ἡ ἐγκυρότητά τους. Ἐξαίρεση ἴσως ἀποτελεῖ ἡ προσευχή στὸν ποταμὸ πού δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν παράδοση τοῦ Ὀδυσσεύα στήν σφαῖρα ἐπιρροῆς τοῦ θεοῦ ἄνεν ὄρων, κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ ἰκέτη.

Δέν ἔχουν σέ καμία περίπτωση τὸν χαρακτήρα τῆς ἐσωτερικῆς ἐπικοινωνίας μέ μιᾶ ἀνώτερη δύναμη. Ὅρισμένοι κανόνες τηροῦνται καί ἐξ αἰτίας αὐτοῦ προκύπτει τὸ ποθητὸ ἀποτέλεσμα. Ὅρισμένες φορὲς συμπορεύονται μέ τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἰκέτη καί κάποιες κοσμικὲς συγκυρίες πού ἐκφράζουν τὴν εὐμενῇ ἢ τὴν δυσμενῇ θεϊκῇ βούληση, ὅπως στήν περίπτωση τῆς δούλης, πού ἀκούει τὸν κεραυνὸ ἐν αἰθρία. Οὐσιαστικά ἡ προσευχή αὐτὴ εἶναι εὐχή πού γίνεται σέ κάποια ἀνοικτὴ ὥρα καί ἔχει τὸ προσὸν νά ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Δία. Οἱ προσευχές γίνονται μεγάλωφωνα. Ἡ διατύπωση τους εἶναι σύντομη, συνήθως ἔχουν ἓνα μόνον αἶτημα μέ ἐξαίρεση τὴν προσευχή τῆς Πηνελόπης πού εἶναι ἰκεσία γιὰ τὸν Τηλέμαχο καί ταυτοχρόνως κατάρα γιὰ τοὺς μνηστήρες.

Τὸ συναίσθημα πού διακατέχει τίς προσευχές αὐτές εἶναι ἡ πεποίθηση ὅτι ἓνας παράγων ἐξωανθρώπινος μπορεῖ νά παρέμβῃ καί νά δώσῃ λύση. Αὐτὸ κυρίως ἰσχύει γιὰ τίς περιπτώσεις τῆς ἰκεσίας. Γιὰ δὲ τὴν κατάρα θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι εἶναι

κάποια μορφή ἀρνητικής προφητείας πού διατυπώνεται με ἀφορμή κάποια αἰτία. Ἡ κατάρα ἅπαξ καὶ διατυπωθῇ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνακληθῇ. Συναισθήματα ἀγάπης, μυστικισμοῦ καὶ ἐσωτερικά βιώματα τοῦ ἱεροῦ δὲν ὑπάρχουν. Ἄν καὶ ἀπὸ κάθε ἀποψη ἡ κάθε θρησκευτικὴ ἐκδήλωση εἶναι ἓνα πολυσύνθετο φαινόμενο, ὥστόσο διαφαίνεται ὅτι ἡ θρησκευτικότητα πού ἀναδύεται μέσα ἀπὸ τὶς προσευχὲς ἔχει κοσμικὸ χαρακτήρα, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι οἱ θεοὶ ἔχουν μιὰ βιολογικὴ δύναμη δημιουργίας. Οἱ θυσίες καὶ προσευχὲς ἐντάσσονται μέσα σὲ κάποια πλαίσια ἀνταλλαγῆς δυνάμεων. Οἱ θεοὶ δημιουργώντας χάνουν κάποιες δυνάμεις, τὶς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι τοὺς τὶς ἀνταποδίδουν μὲ διάφορες ἱεροπραξίες. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνταπόδοσης. Τὸ τυπικὸ αὐτῆς τῆς ἱεροπραξίας ἐξασφαλίζει τὴν ἰσχὺ τῆς. Οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι ὑπόκεινται στὸ φυσικὸ κοσμικὸ στοιχεῖο, μὲ τὸ ὁποῖο συνιστοῦν μιὰ ὁλότητα. Τόσο οἱ θεοὶ ὅσο καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι παράγωγα τοῦ κοσμικοῦ σύμπαντος, ὁ κόσμος καὶ ἡ φύση συνιστοῦν μιὰ ἐνότητα· στὸν ἄνθρωπο μένει ἡ δυνατότητα συμμετοχῆς στὴν λειτουργία τῆς φύσης. Τὸν ρόλο τῆς διαμεσολάβησης ἀνάμεσα στὴν φύση καὶ τὸν ἄνθρωπο εἶχε ἀναλάβει ἡ θρησκεία. Ἡ σχέση αὐτὴ καλυμμένη κάτω ἀπὸ τὸ μυθολογικὸ ὑπόστρωμα διαφαίνεται καὶ στὴν Ὀδύσσεια. Οἱ προσευχὲς καὶ ὅλη ἡ ὁμηρικὴ θρησκεία⁶⁷ ἐκφράζουν τὴν προσπάθεια ἐρμηνείας καὶ διευθέτησης τέτοιου τύπου προβλημάτων. Τὰ προβλήματα ἐγείρονται τόσο στὸ κοινωνικὸ, ὅσο καὶ στὸ φυσικὸ πεδίο. Μέσα ἀπὸ τὶς προσευχὲς καὶ τὶς τελετουργίες, ἀλλὰ καὶ τὴν ἄμεση παρέμβαση τῶν θεῶν ἀναζητοῦνται οἱ ἀρχὲς πού θὰ ρυθμίσουν αὐτὲς τὶς σχέσεις. Ἔτσι ἀναδύεται μιὰ κάποια ἀρχὴ τῆς ἠθικότητας καὶ τοῦ δικαίου, πού μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντιφατικὴ, ἀλλὰ προσδιορίζει τουλάχιστον καὶ ὀριοθετεῖ μιὰ περιοχὴ δράσης. Οἱ προσευχὲς τῆς Ὀδύσσειας θίγουν πάντοτε αὐτὸ τὸ σημεῖο, τὴν παραβίαση τῶν περιοχῶν δράσης. Αὐτὸ συνιστᾷ κατὰ κάποιο τρόπο παράβαση ἐνὸς κώδικα δικαίου, θεματοφύλακες τοῦ ὁποίου εἶναι οἱ θεοὶ. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη μποροῦν νὰ ἀξιολογηθοῦν θρησκευτικολογικά οἱ προσευχὲς

67. Nilsson, M.P. (2nd ed. 1950) *The Minoan -Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*, Lund, ἑλλιν. Μτφρ. Μαζαράκης Α. ἐκδ. Δωδώνη, σσ. 152-159 Nilsson, M.P. (2nd ed. 1964) *A History of Greek Religion*, Oxford, ἑλλ. Μτφρ., ἐκδ. Παπαδήμα 1990, κυρίως σσ. 17-92.

τῆς Ὀδύσσειας, δηλαδή ὡς αἰτήματα διαμεσολάβησης τῶν θεῶν γιὰ ἀποκατάσταση τοῦ δικαίου σὲ περιοχὲς πρακτικῶν ζητημάτων. Δὲν εἶναι ὑμνογραφίες οὔτε θέτουν τὸ αἶτημα γιὰ μεταφυσικὴ κάθαρση ἢ ἀποκατάσταση τοῦ πιστοῦ σὲ χώρους ποὺ ἀφοροῦν κάποια σωτηριακὴ ἐπαγγελία γιὰ μεταθανάτιο προσδοκία. Εἶναι, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὅλη ἡ Ὀμηρικὴ θρησκεία, ἡ ἀποκατάσταση ζητημάτων πρακτικῆς δράσης μὲ τὴν θεϊκὴ διαμεσολάβηση.